

ԼՈՅՍ

ԿՐՈՆԵԿԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ Ս. ԳՐԱՅԻՆ
ՊԵՃՏՈՆԵԿԱՆ ԵՌԵՄՅԵԱՅ ՀՐԱՏԱՐԿՈՒԹԻՒՆ
ԳԱՆՏԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԵՌԱԶՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՂԹԱՆՔ՝ Ս. ՄՍՈՒՐԻՆ ԱՌՁԵՒ

Գեղեցիկ եւ հին սովորութիւն է՝ Յիսուսի Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ, ընտանեկան յարկերու տակ, յաճախ զարդարուած տօնածառի մը ուրախութիւն բաշխող ցոլքերուն դիմաց, հարագատներ նուէր տան իրարու: Հաւանաբար, այս աւանդութիւնը կու գայ Աւետարանի այն վկայութենէն, երբ լուսաւոր աստղին հետեւող մոգեր արեւելքէն գալով, մանուկ Յիսուսին կը բերեն իրենց նուէրները՝ ոսկի, կնդրուկ եւ զմուռս, իբրեւ աստուածաշնչական խորհրդանշաններ Նորածինին ունեցած թագաւորական, քահանայական եւ փրկչական պաշտօններուն, ու կ'երկրպագեն Անոր:

Նուէրը ինքնին էական չէ: Իսկութեան մէջ նիւթը չէ որ ուրախութիւն կը պատճառէ, այլ՝ անոր ընդմէջէն արտայայտուող անկեղծ սէրը, յարգանքը եւ ընծայուած մասնաւոր ուշադրութիւնը: Նուէր մը պէտք է խօսի, կ'ըսեն, ոչ թէ իր նիւթական արժէքով, այլ այն սիրով ու ջերմ զգացումներով, որոնցմով ան կը տրուի:

Այս առնչութեամբ, պիտի ուզէի ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրել առաքեալներու կեանքէն դրուագի մը վրայ, որ մեզի կու տայ խորիմաստ պատգամ մը.

Սողոմոնի տաճարի Գեղեցիկ կոչուող դրան առջեւ, ի ծնէ կաղ մը ողորմութիւն կը խնդրէր Պետրոս եւ Յովհաննէս առաքեալներէն: Մուրացիկին դառնալով, Պետրոս առաքեալ անոր կու տար այն, ինչ որ ի ծնէ այդ կաղը իսկապէ՛ս պէտք ունէր. «Արծաթ եւ ոսկի չունիմ, բայց ինչ որ ունիմ՝ զայն քեզի կու տամ. յանուն Նազովրեցի Յիսուս Քրիստոսի՝ ոտքի՛ ելիր եւ քալէ՛» (Գործք Գ, 6):

Առաքեալներ թերեւս կրնային ոսկի կամ արծաթ դրամի կտոր մը տալ այդ կաղ մուրացիկանին, բայց ի՞նչ պիտի փոխէր այդ ողորմութիւնը անոր կացութեան մէջ. միեւնոյնն է, ան միշտ պիտի մնար տխեղծ հաշմանդամ մը, եւ մինչեւ իր կեանքին վերջը պիտի շարունակէր ըլլալ մուրացիկան մը՝ դատապարտուած նստելու Սողոմոնեան տաճարի Գեղեցիկ դրան առջեւ:

Արդարեւ, ի՞նչ տարօրինակ հակասութիւն մը կը ներկայացնէ Սողոմոնի տաճարի այդ մուտքի Գեղեցիկ անունին հետ կապուած մարդկային տգեղութեան փաստը, որ իր հէզ անձին մէջ կը մարմնաւորէր իր մօր որովայնէն կաղ ծնած այդ մարդը: Բայց անոր կեանքին մէջ պատահեցաւ ամենագեղեցիկին ու հրաշալին, այն ինչ որ ամենաբաղձալին ու անհրաժեշտն էր իրեն համար: Աներեւակայելին եւ անկարելին դարձաւ կարելի, եւ իսկապէ՛ս՝ Նազովրեցի Յիսուս Քրիստոսի անունով ան ոտքի ելաւ, սկսաւ քալել եւ գԱստուած փառաւորել:

Յիրաւի՛, ի՞նչ բանի պէտք ունինք նիւթական եւ վաղանցուկ այս աշխարհի մեր ապրած կեանքին մէջ, եթէ ոչ՝ Աստուծոյ ներկայութիւնը

մեր գոյութեան առաջնորդ, իր կենսաբաշխ օրհնութիւնը մեր գլխուն վերեւ, մարմնական քաջառողջութիւն եւ հոգեկան երջանկութիւն՝ կենսական պայմաններ, որոնք հիմնականօրէն կախուած են կեանքի նկատմամբ մեր ճիշդ արեւելումէն ու ճշմարիտ արժէքներ գնահատելու մեր կարողութեանէն:

Եթէ գիտնայինք թէ մեր գոյութիւնը եւ անձնական կեանքի երջանկութիւնը ոչ անպայման անվերջ ունենալուն եւ կուտակելուն, այլ գերազանցապէս ըլլալուն մէջ կը կայանայ:

Եթէ կարենայինք մեր գիտակցութեան մէջ գնահատել եւ ապրելակերպով կիրարկել չափաւորութեան առաքինութիւնը, բաւարարուել մեր անմիջական կարիքներուն համար մեր ունեցածով, իսկ մնացած բարիքը բաժնեկցիլ տնանկներուն եւ չքաւորներուն հետ: Այսօր, երբ հետզհետէ կը լարուի մարդկային ընկերային կեանքին մէջ դասակարգերու միջեւ բաժանումը, հարուստին աւելի հարստացումով, իսկ աղքատին ալ առաւել եւս աղքատացումով, վերջերս պատահած տնտեսական համաշխարհային աղէտէն ետք, ոչինչ կը բարեփոխուի մարդկային հասարակական կեանքին մէջ, եթէ դասակարգերու միջեւ առաջացած վտանգաւոր բաժանումները չյաղթահարուին Աստուծոյ պարգեւած բարիքը իրար միջեւ բաժնեկր սկզբունքով: Այսպէս, աշխարհի հետ մարդու գոյութեան նիւթական պայմանաւորուածութիւնը, կրնայ հեղ մը աւելի բարելաւուիլ, Յիսուսի Ս. Ծնունդին առթիւ հրեշտակներու օրհներգած «Փա՛ռք Աստուծոյ՝ բարձունքներու մէջ, եւ երկրի վրայ խաղաղութի՛ւն, եւ մարդոց միջեւ հաճութի՛ւն» (Դկ Բ, 14) աւետիսի իրականացման ճամբուն վրայ:

Այսօր, կանգնած Ս. Ծնունդի ալ աւելի գեղեցիկ, խորախորհուրդ եւ սքանչելի տաճարի դրան առջեւ, սրտաբուխ աղօթքներու հետ ձեզի, սիրելիներ՛ր, պիտի ուզեմ առաքելաւանդ թանկագին նուէր փոխանցել ձեր կեանքին համար ամենաբարիին, առաջնահերթին եւ անհրաժեշտին իրականացումի մաղթանքը: Նազովրեցի Յիսուս Քրիստոսի անունով՝ ինչ որ մաքուր սրտով խնդրէք Աստուծմէ, թող տրուի՛ ձեզի:

Շնորհաւոր եւ շնորհաբեր ըլլայ ձեր Նոր Տարին, օրհնեալ ըլլայ նաեւ Ս. Ծնունդը:

**ՔՐԻՍՏՈՍ ԾՆԱԻ ԵՒ ՅԱՅՏԵՅՄԱԻ
ՕՐՀՆԵԱԼ Է ՅԱՅՏԵՈՒԹԻՒՆ ԲՐԻՍՏՈՍԻ**

Աբել Քհնյ. Մանուկեան

ՅԻՍՈՒՄ ՀԱՅՐ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԻԱԾԻՆ ՈՐԴԻՆ ԸՍՏ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

Աւետարանագիրները Նազովրեցի Յիսուսին տրուած մակղիրներու մէջ կարեւորութեամբ շեշտը դրած են անոր «Որդի Աստուծոյ» հանգամանքին վրայ: Անոնց վկայութիւնները մատնանշած են Հայր Աստուծոյ եւ Յիսուսի Որդի Աստուծոյ առնչութիւնը մարդկութեան փրկագործութեան իրագործումին համար: Նազովրեցի Յիսուսի եռամեայ քարոզչական առաքելութեան ընթացքին, հրեայ հասարակութիւնը հետեւելով անոր ուսուցումներուն եւ ականատես ըլլալով Յիսուսի կատարած բազում հրաշագործութիւններուն, իրեն տուած է Վարդապետ, Մարգարէ, Փրկիչ, Օծեալ եւ այլ պատուանուններ. սակայն, յետագային անոնք համոզումով ընկալած են Յիսուսի «Որդի Աստուծոյ» մակղիրը:

Ղուկաս Յիսուսի ծննդեան աւետումին մասին յայտնած է, որ Աստուած իր Որդին աշխարհ դրկելու ծրագիրը առաջին անգամ Մարիամի տեղեկացուցած է. Գաբրիէլ հրեշտակ, կոյսին երեւնալով, ըսած է.

«Մարիամ, Աստուծոյ շնորհքին արժանացար: Ահա պիտի յղանաս եւ գաւակ մը ծնիս, որ Յիսուս պիտի կոչես: Անիկա Մեծ պիտի ըլլայ եւ Բարձրեալին Որդին պիտի կոչուի» (ՂԿ 1.30-32):

Նազովրեցի Յիսուսի երկրային առաքելութիւնը սկսած է, երբ ան մկրտուելու համար կը դիմէ Յովհաննէս Մկրտիչի, որ Յորդանան գետի մէջ մարդոց ապաշխարութեան ու մեղքերու թողութեան համար ջուրով կը մկրտէր:

Մատթէոս կը գրէ. Երբ Յիսուս մկրտուեցաւ, «ահա երկինքը բացուեցաւ, եւ տեսաւ Աստուծոյ Հոգին, որ ազաւնիի նման կ'իջնէր եւ կուգար իր վրայ: Եւ ահա, երկինքէն լսուեցաւ ձայն մը, որ կ'ըսէր. Ատիկա է իմ սիրելի Որդիս, որուն ես հաճեցայ» (Մտ 3.16-17):

Ահաւաստիկ հրաշալի դէպքը, ուր առաջին անգամ ըլլալով Հայր Աստուած Սուրբ Հոգիին միջոցաւ աշխարհին կը յայտարարէր ու կը հաստատէր Յիսուսի իր Միածին Որդին ըլլալու իրականութիւնը:

Յիսուսի մկրտութեան Առաքելային նկարագրութիւնը վարանքի մատնած է Ս. Գրոց մասնագէտներ: Անոնց տարակուսանքը ան եղած է, թէ Յիսուս գիտակից իր անմեղութեան պարտաւոր չէր ապաշխարել ու հայցել Աստուծոյ ներումը: Վաղ շրջանի հեղինակ մը հարցը լուսաբանած է հիմնուելով պարականոն Եբրայական աւետարանին վրայ, թէ Յիսուս մօրը խնդրանքին գոհացում տալու համար ընդունած է Յովհաննէսէն մկրտուիլ: Յովհաննէս Մկրտիչ եղած է առաջին անձը, որ վկայած է Յիսուսի Աստուծոյ Որդին ըլլալը (ՅՅ 1.34): Այդ կարճ նախադասութիւնը քրիստոսաբանութեան հիմը դարձած է:

Մարկոսի Աւետարանը առաջին գրուած գիրքն է, ուր Յիսուսի Աս-

տուժոյ Որդին ըլլալը կը դաւանի, երբ կ'ըսէ. «Այսպէս կը սկսի Աստուծոյ Որդիին՝ Յիսուս Բրիստոսի Աւետարանը» (Մտ 1.1): Ինչպէս կը տեսնուի, նախնական եկեղեցւոյ կեանքին մէջ կեդրոնական մտածումը եղած է Յիսուսի Աստուծոյ Որդին ըլլալու հաւատամքը:

Նոր Կտակարանի գիրքերու ընթերցումի ու սերտողութեան ընթացքին, բազում համարներու կը հանդիպինք, ուր հեղինակներ ջատագոված են Յիսուսի Աստուծոյ Որդին ըլլալը:

Մարկոս Յիսուսի խաչելութեան ու մահուան նկարագրութեան մէջ անդրադառնալով հարիւրապետի վկայութեան, կ'ըսէ.

«Յիսուս բարձր աղաղակ մը արձակեց եւ հողին ականդեց...հարիւրապետը որ հոն՝ անոր դիմաց կանգնած էր...ըսաւ. իրապէս որ այս մարդը Աստուծոյ Որդին էր» (Մր 15.37-39):

Առաքեալներու Գործերուն մէջ յիշատակութիւն մը ունինք, ուր Փիլիպպոս Եթովպիացի ներքինին մկրտելու համար պայման կը դնէ. «Եթէ ամբողջ սրտովդ կը հաւատաս, կրնաս մկրտուիլ»: Որուն ներքինին կը պատասխանէ. «Կը հաւատամ, թէ Յիսուս Բրիստոս Աստուծոյ Որդին է» (Գրծ 8.37):

Փիլիպպոսի դրդումով երբ Նաթանայէլ կը ներկայանայ Յիսուսի, ան կը բացազանչէ. «Ռաբբի՛, դուն Աստուծոյ Որդին ես», որովհետեւ, Յիսուս առանց գինք ճանչնալու, ըսած էր. «Ահաւասիկ ճշմարիտ Իսրայէլացի մը, որուն մէջ նենգութիւն չկայ»: (ՅՃ 1.49.47): Երկուքն ալ հետեւեցան ու դարձան Յիսուսի աշակերտները:

Համատեսական աւետարաններու մէջ Նաթանայէլի անուան յիշատակութեան չենք հանդիպիր. Ս. Գրքի մեկնաբաններ Բարթողիմէոս առաքեալը նկատած են զայն:

Պօղոս Առաքեալի համար Աստուծոյ Որդի հասկացողութեան գիտակցութիւնը, քրիստոնէական կատարեալ հաւատքի էութիւնն է. իր խորհրդածութեամբ՝ «Մինչեւ բոլորս հասնինք հաւատքի ամբողջական միութեան եւ Աստուծոյ Որդիին ճանաչողութեան. այսինքն՝ մինչեւ հասնինք հաւատքի չափահասութեան, Քրիստոսի կատարեալ նմանութեան» (Եփ 4.13):

Նկատողութեան արժանի է, որ Նոր Կտակարանի հեղինակներէն Յովհաննէս Առաքեալ միակը եղած է կեդրոնանալով Յիսուսի Աստուծոյ Որդին ըլլալու գաղափարին վրայ: Անոր գրութիւնները աստուածաբանական խորք ու հիմնական նշանակութիւն ունին Յիսուս Բրիստոսի աստուածութեան եւ մարդեղութեան դաւանութեան համար:

Մեղքերու մէջ տուայտող մարդկութիւնը փրկելու նախանձախնդրութեամբ, Յովհաննէս կը մատնանչէ.

«Աստուած ա՛յնքան սիրեց աշխարհը, որ մինչեւ իսկ իր Միածին Որդին տուաւ, որպէսզի անոր հաւատացողը չկորսուի, այլ յաւիտենական կեանք ունենայ» (ՅՃ 3.16). նաեւ, ան հաստատ հաւատքով կ'ըսէ.

«Ով որ կը դաւանի, թէ Յիսուս Աստուծոյ Որդին է՝ Աստուծոյ միացած կը մնայ եւ Աստուած ալ՝ անոր» (Ա. ՅՏ 4.15):

«Հաւատացէք ինծի, կ'ըսէ Յիսուս, թէ ես Հօրս մէջ եմ եւ Հայրս՝ իմ մէջս. եթէ ոչ խօսքերուս համար՝ գոնէ կատարած գործերուս համար հաւատացէք» (ՅՏ 14.11):

Դեւեր՝ Յիսուսի ներկայութեան սարսափելով, խոստովանած են Անոր Որդի Աստուծոյ ըլլալը ու աղաղակած. «Ի՞նչ կ'ուզես մեզմէ, Յիսուս, Աստուծոյ Որդի» (Մտ 8.28-29):

Յիսուսի «Աստուծոյ Որդի» մակդիրը պատճառ կ'ըլլայ Անոր դատապարտութեան ու խաչելութեան:

Մարկոսի պատումով հրեաներ սուտ վկայութիւններով կը զրպարտեն ու կը ձերբակալեն Յիսուսը ու կը տանին Կայիափայի տունը. քահանայապետը հարց կուտայ.

«Դո՞ւն ես Քրիստոսը, օրհնեալ Աստուծոյ Որդին: Ես եմ, կը պատասխանէ Յիսուս, եւ դուք պիտի տեսնէք Մարդու Որդին, Ամենագօր Աստուծոյ աջ կողմը նստած» (Մտ 14.61-62): Այս յայտարարութեամբ Ան մահուան կը դատապարտուի Կայիափայ քահանայապետի եւ ներկայ ամբոխին կողմէ:

Յիսուս գիտակցելով իր փրկագործ առաքելութեան մօտալուտ ըլլալը, կ'աղօթէ Աստուծոյ.

«Հայր, ժամանակը հասած է, փառաւորէ՛ Որդիդ, որպէսզի Որդիդ ալ քեզ փառաւորէ... Երկրի վրայ ես քեզ փառաւորեցի՝ ամբողջացնելով այն գործը, որ ինծի տուիր, որ կատարեմ: Եւ այժմ, ո՛վ Հայր, փառաւորէ՛ զիս այն փառքով, որ ունէի քու հետդ՝ աշխարհի գոյութեանէն առաջ» (ՅՏ 17.1, 4-5):

Անվիճելի ճշմարտութիւն է, որ Յիսուս Աստուած է եւ Աստուծոյ Որդին: Եկեղեցւոյ Հայրապետները տիեզերական ժողովներով հաստատած են Յիսուսի Աստուածութիւնը:

Բարգէն Թօփնեան

ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԿԱՄՔ ԵՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

«Մահկանացու ծնեալ՝
անմահ գիւրն յիշատակ եթող»:
Մ. Խորենացի

Մեր ազգային եւ եկեղեցական կեանքին մէջ սովորաբար Հոկտեմբերը ընդունուած է իբրեւ հայ մշակոյթի ամիս, ուշադրութեան սեւեռակէտ ունենալով Թարգմանչաց պատմական իրադարձութիւնը՝ մեծագոյն տօն մը հանդիսանալու իր լիարժէք իմաստով եւ ամբողջ ազգի մը ճակատագրին համար գոյութեանական կարեւոր ներդրում մը բերած ըլլալու դերակատարութեամբ:

Հետաքրքրական է, որ եկեղեցիներու ընտանիքին մէջ Հայ Եկեղեցին բացառութիւն կը կազմէ «Արբոց Թարգմանչաց Վարդապետացն Մերոց» յորջորջումին տակ «Թարգմանիչ»-ներու, փաստօրէն՝ մշակոյթի գործիչներու մասնաւոր տօն մը հռչակելով, մինչ հզօր օրթոտոքս Յոյներ եւ արեւմտեան Լատիններ չունին նման տօն մը՝ իր գեղեցիկ խորհուրդով, ազգային-եկեղեցական նկարագրով եւ մշակութային համապարփակ նշանակութեամբ:

— Հայ Եկեղեցին իր տօնացոյցին մէջ տարին երեք անգամ հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ մշակոյթի իր լուսապսակ գործիչներուն: Բուն Բարեկանդանին նախորդող Կիրակիէն առաջ՝ Շաբաթ օրը կը նշուի Ս. Սահակ Պարթեւի յիշատակը, ապա՝ Յունիսի վերջաւորութեան կամ Յուլիսի սկիզբը՝ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Սահակ Պարթեւ Հայրապետի տօնը՝ «Արբոց թարգմանչաց վարդապետացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ» անուանումին տակ, իսկ Հոկտեմբեր ամսուն կը տօնախմբուի բուն Թարգմանչաց՝ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ իրեն աշակերտող Թարգմանիչ վարդապետներուն տօնը⁽¹⁾:

Արդարեւ, նշուած վերջին իրադարձութիւնը այսպէս կը նշուի Հայաստանեայց Եկեղեցոյ օրացոյցերուն մէջ.

— «Տօն թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսէսի Քերթովին, Դաւիթի Անյաղթ Փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացուն եւ Ներսիսի Կլայեցուն [...] Տօն ազգային եւ եկեղեցական, ի յիշատակ գիւտի նշանագրացն հայոց եւ թարգմանութեան Սուրբ Գրոց»:

Այս եւ նախորդ առիթով, եկեղեցիներուն մէջ ժամակարգութեան ընթացքին Թարգմանչաց տօնին ձօնուած «Կանոն»ը կը կատարուի, որուն սկիզբը «Որք զարդարեցին տնօրինաբար գիմաստս Անեղին» օրհնութեան գեղեցկահիւս եւ իմաստալից շարականը կ'ներգուի, որ ԺԳ. դարու վաստակաշատ հեղինակներէն՝ Վարդան Վրդ. Արեւելցիի կը վերագրուի:

Նշուած այս մասնաւոր տօներէն բացի, մեր եկեղեցին չի զլանար

Ս. Պատարագի բոլոր արարողութիւններուն առթիւ, իր կարկառուն սուրբերու եւ հոգեւոր առաջնորդներու շարքին նաեւ յիշատակումը այն երախտաշատ անուններուն, յանձինս՝ Ս. Սահակ Պարթեւի եւ Ս. Մեսրոպ Վարդապետի, որոնք սկիզբը եւ ոգին հանդիսացան Ե. դարու Թարգմանչաց Շարժումին: Համապատասխան աղերսը կը կատարուի Ս. Պատարագի յիշատակութիւններու կարգին, ահաւասիկ, այսպիսի հետեւողութեամբ.

«Առաջնորդացն մերոց եւ առաջին լուսաւորչացն՝ սրբոցն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի առաքելոցն եւ Գրիգորի Լուսաւորչին, Արիստակիսի, Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի, Ներսիսի, Սահակայ, Գանիէլի եւ Խաղայ, Մեսրոպբայ վարդապետին եւ Գրիգորի Նարեկացոյն եւ Ներսիսի Կլայեցոյն, Յովհաննու Որոտնեցոյն, եւ Գրիգորի եւ Մովսիսի Տաթեւացեացն եւ սրբոց Գրիգորիսեանցն եւ Ներսիսեանցն, հովուաց եւ հովուապետաց Հայաստանեայց, եղիցի յիշատակ ի սուրբ պատարագս, աղաչեմք»:

Պատմական ճգնաժամը

Ե. դարուն սկիզբը կը հանդիսանայ հայ ժողովուրդի ներազգային կեանքի ծանր ժամանակահատուածներէն մին: Սպառնալից մութ ամպեր Արեւելքէն եւ Արեւմուտքէն կը թանձրանային հայոց քաղաքական հորիզոնին վրայ: Երկու հզօր եւ հակամարտ տէրութիւններ՝ բելգանդականն ու պարսկականը՝ Հայաստանի վրայէն իրարատեսաց հայեացքներով կը հետապնդէին զիրար, տարածաշրջանին մէջ իրենց ռազմական գերակշիռն ու քաղաքական ազդեցութիւնը պարտադրելու ծրագրով: Հայ Արշակունիներու թագաւորութիւնը, իր անցեալի փառքէն նսեմացած եւ ռազմականօրէն հիւժած, ստոյգ օրհասականի մը առջեւ կը գտնուէր հին աշխարհի այս գերհզօր պետութիւններու անկուշտ արտոժակներուն դիմաց: Հետզհետէ քայքայած էին Հայաստանի պետական-քաղաքական կառոյցները. ուղղակի զգալի դարձած էր ազգը համախմբող կեդրոնական ոյժի մը բացակայութիւնը. ոչ միայն վտանգուած էին հայ ժողովուրդի արդէն իսկ սահմանափակուած քաղաքական անկախութիւնը, այլ նաեւ, վիրջինիս կորուստով եւ որոշակիօրէն օտար ու գերիշխող մշակոյթի մը ներմուծումով, ընդհանրապէս՝ անոր ինքնութիւնն ու գոյութիւնը: Անհրաժեշտ էր կառուցել ամրակուռ պատուար մը՝ վաղուայ քանդիչ ներթափանցումներուն ու կործանարար հեղեղներուն դիմաց:

Արդարեւ, Հայոց Պատմութեան այս մռայլ երկնակամարին վրայ է որ ազգի մը գոյատեւելու պահանջը, համազգային կարիքը բնագոյաբար ծնունդ կու տայ երեք լուսաւոր դէմքերու երեւումին՝ պետական, կրօնական եւ գիտական ոլորտներուն մէջ. Վռամշապուհ Արշակունի թագաւոր, Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոս եւ Մեսրոպ Մաշտոց: Երեքին ալ մտահոգութիւնը նոյնն է. ի՞նչ ընել, ինչպիսի՞ միջոց մը գտնել չարա-

բաստրիկ ժամանակի մը մարտահրաւէրներուն դէմ պահպանել կարենալու համար սեփական ժողովուրդի ինքնութիւնն ու գոյութիւնը:

Այս երեք դէմքերն ալ նոյնքան պատկառազուռ են եւ իրենց առաքելութիւններուն մէջ նոյնչափ տաղանդաւոր: Սակայն, իրենց անհամեմատ մեծութիւնը կը կայանայ միեւնոյն նպատակը հետապնդելու իրողութեան եւ անոր իրականացումին համար թափած անձնուէր ջանքերու միացումին մէջ: Պատասխանատուութեան զգացումը հասարակաց է, ազգային անվտանգութեան հարցը՝ անձնական-ենթակայական հակումներէ վեր:

Տեսիլքն անտարակոյս Մաշտոցիինն էր, գերազանց մտայնացումը՝ հայոց նշանագրերու գիւտով ինքնուրոյն մշակոյթ մը ստեղծելու մասին: Ամբողջապէս տոգորուած այս բիւրեղ գաղափարով, ան կը յաջողի ապագայի արտակարգ պայծառատեսութեամբ համոզել Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսն ու Վռամշապուհ արքան: Այնուհետեւ, այս երեք հեղինակութիւններու սերտ համագործակցութիւնը կը դառնայ սկիզբը հայկական հրաշագործ այն երկունքին, որ համեմատաբար կարճ ժամանակաշրջանի մը մէջ կ'արարչագործէ Ե. դարու ոսկեդարը:

Հայաստան 387 թուականին արդէն բաժնուած էր բիւզանդական եւ պարսկական կայսրութիւններուն միջեւ: Ան կը գտնուէր մէկ կողմէն յունական, իսկ միւս կողմէն ասորական մշակութային հոսանքներու ազդեցութեան տակ: Երկրի յունական մասին մէջ ընթացիկ էր յունարէն լեզուի գործածութիւնը, իսկ պարսկական բաժնին մէջ՝ ասորերէնը. նոյնիսկ հայոց եկեղեցիներուն մէջ արարողութիւններու եւ ծիսապաշտութեան լեզուն յունարէնն ու ասորերէնն էին, որոնք հիմնականօրէն անմատչելի էին ժողովուրդին: Հայ մարդը հաղորդակից չէր իր սեփական եկեղեցիներուն մէջ կատարուող արարողութիւններու բովանդակութեան ու անոնց ընդմէջէն փոխանցուող քրիստոնէական կրօնի հոգեւոր ու բարոյական պատգամներուն:

Սոյն փաստը կը ներկայանայ այն հիմնական մեկնակէտը, ուրկէ կը սկսի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց մտովին քալել անորոջ թուացող երկար ճամբայ մը, բայց որուն փրկարար եւ յաղթապանծ վախճանին ինք ամբողջապէս համոզուած էր: Ան հայոց համար նշանագրեր գտնելու գաղափարը կը յղանայ Գողթնի մէջ՝ քարոզչական առաքելութեան ընթացքին: Ահաւասիկ իր կենսագիր Կորիւնի վկայութիւնը.

«Ան իր միտքը դրաւ նոյնպէս հոգալ ամբողջ հայ ժողովուրդը մխիթարելու մասին... Եւ այնպէս տրտմական հոգսերով պաշարուած ու դատապարտուած եւ մտածումներու ծփանքի մէջ ինկած՝ թէ արդեօք ինչպիսի՞ ելք մը գտնէ այդ նպատակին համար⁽²⁾»:

Ղազար Փարպեցի նոյնպէս կը հաղորդէ.

«Որովհետեւ երանելի Մաշտոցը անվերջ հոգալով կը տրտմէր՝ տեսնելով Հայաստան աշխարհի մանկանց ջանքերը, առաւել եւս՝ ծախ-

սերը, երբ անոնք անպատմելի ծախսերով, հեռագնաց ճամբաներով եւ բազմաժամանակեայ դեգերումներով իրենց օրերը կը մաշէին ասորական գիտութեան դպրոցներուն մէջ: Եկեղեցական արարողութիւնները եւ Ս. Գրքի ընթերցանութիւնները Հայաստանի ժողովուրդի վանքերուն ու եկեղեցիներուն մէջ ասորերէն կը կատարուէին, որմէ ոչինչ կը հասկնային կամ կ'օգտուէին այսպիսի մեծ երկրի մը բնակիչները: Եւ ասորերէն լեզուն չհասկնալու հետեւանքով, եկեղեցական պաշտօնեաներուն աշխատանքն ու ժողովուրդին ջանքը ապարդիւն կը դառնային: Եւ երանելի այր Մաշտոցը այս մասին երկար ժամանակ կը խորհէր ու կուլար իր ներսիդին. չէ՞ որ կային հայերէն լեզուի նշանագրեր, որոնց միջոցով կարելի էր սեփական ձայնով եւ ոչ թէ մուրացիկ լեզուով եկեղեցիներուն մէջ շահիլ տղամարդկանց ու կանանց եւ առհասարակ ամբողջ բազմութեան սիրտը⁽³⁾»:

Նշանագրեր գտնելու փորձ

Վռամշապուհ թագաւորի յանձնարարութեամբ Ասորիք կ'ուղարկուի Վահրիճ իշխանը, Դանիէլ եպիսկոպոսի մօտ գտնուող հայերէն կարծուած նշանագրերը⁽⁴⁾ բերելու համար: Ասորիքի մէջ Վահրիճ հանդիպելով Հաբէլ երէցին, Դանիէլէն կը վերցնէ այդ նշանագրերը ու կը բերէ Հայաստան: Շրջան մը այդ նշանագրերով փորձ կը կատարուի, բայց ոչ շատ ուշ կը պարզուի, թէ ատոնք չեն համապատասխաներ հայերէնի հնչիւնային համակարգին: Պէտք է ենթադրել, որ դանիէլեան նշանագրերը ասորական, աւելի ճիշդ՝ սեմական լեզուաընտանիքին պատկանող գիրեր էին, որոնց մէջ յաճախ բաղաձայններ կը համապատասխանէին կոկորդային հնչոյթներու, իսկ հայերէն հնդեւրոպական լեզուին պատշաճ չէին նման հնչոյթներ. ուստի՝ փորձն ալ կը համոզէ Մաշտոցն ու զինք անմիջապէս օժանդակողները, թէ այսպէս կոչուած դանիէլեան նշանագրերը անգործնական էին հայերէնի հնչիւնային համակարգին համար:

Ի դէպ, նկատի պէտք է ունենալ, որ առաջարկը դանիէլեան նշանագրերով հետաքրքրուելու մասին, ըստ պատմիչներու հաղորդած վկայութեան, Վռամշապուհ Արշակունի թագաւորէն կու գայ: Մաշտոց նախապէս լսեր էր նոյնինքն թագաւորէն, թէ գոյութիւն ունէին հայկական նշանագրեր, տաւեր՝ որոնցմով հնարաւոր էր հարազատ ձայներով եւ ոչ թէ յունական կամ ասորական մուրացածոյ բարբառով թարգմանել սուրբ գրական ընթերցումներն ու ծիսապաշտութիւնը, որոնք յուժապէտս կը կատարուէին հայ եկեղեցիներուն մէջ: Այլ խօսքով՝ Հայոց Պատմութեան ամենամիջոցը պահուելու անյետաձգելի հրամայական դարձած էր ունենալ հայ դպրոց եւ հայ դպրութիւն:

Արդեօք գիտէին հայ մտքին հրաշագործ այս երեք հսկաները թէ գործը որուն ձեռնարկած են՝ հայ ժողովուրդին պիտի տայ ինքնութիւն, պիտի դառնայ հրաբորբ քուրայ մը իր մէջ ձուլելու եւ կոփելու համար

անոր հաւաքական գիտակցութիւնը, միասնական պատմութիւն մը, աշխարհագրական տարածքի եւ մշակոյթի մը պատկանելու ամենախորին զգացում, մէկ խօսքով՝ միաձուլելու այն բոլոր տուեալները որոնք հաւաքականութեան՝ ընդամէնը ցեղախումբ մը ըլլալու փոխարէն կու տայ ինքզինք ազգ կերտելու եւ ազգ դառնալու իրաւունք: Այս առնչութեամբ, ունինք բոլոր փաստերը հաւատալու, որ երեքն ալ, անտարակոյս, մին՝ քաղաքականութեան մարդը, միւսը՝ եկեղեցիինը, իսկ Մաշտոց նաեւ գիտութեան եւ մեծ տեսիլքին մարդը, տեսան այդ հեռուն, տեսան ու հաւատացին թէ հորիզոնին ետեւ եւ միւս հորիզոններու անհունին վրայ, ժամանակի մաշումին եւ բիրտ ուժերու հարուածներուն տոկալու համար հայ ժողովուրդի գոյերթին անխորտակելի խորհուրդը պիտի ըլլան հայոց այբուբենը, հայ մշակոյթն ու դպրութիւնը: Այսուհետեւ ո՛չ Բիւզանդիան իր ջլատող սաղբանքներով, ո՛չ պարսկական արքունիքը իր բռնութիւններով կարող պիտի ըլլան կործանելու մշակոյթին այն ինքնութիւնը, որ գիրերու գիւտին շնորհիւ պիտի նուաճէ հայ ժողովուրդը. արդարեւ, իր էութեամբ անկիւթական եւ բնոյթով անկապտելի հարատուութիւն մը, կենարար լոյս մը, որ ո՛չ մէկ ոյժ կրնար մթագնել հայ գոյութեան անկոխ երկնակամարին վրայ:

«Ս. Սահակ Եւ Ս. Մեսրոպ» խորագիրը կրող իր արձակ ստեղծագործութիւններէն մէկուն մէջ շատ ճիշդ մեկնաբանած է Դուրեան Սրբազան, երբ գիտել կու տայ.

«...Թէ առանց Մեսրոպի՝ գուցէ Սահակ իր տոհմին բոլոր ազնուականութեամբը, իր հայրապետական պաշտօնին բովանդակ պատկանաւորութիւնը, մշակուած մտքին լայն սաւառնումներովը, անբիժ հոգիի ջերմ խանդաղատանքովը, չկարենար նորանշան լոյս մը սփռել իր դարուն վրայ. այլ՝ իր տեսիլքին համեմատ՝ Վաղարշապատի եկեղեցւոյն սեղանին վրայ ծալուած “բեհեզէ նափորտ”-ը փոշիներուն մէջ թողլով՝ իր պարկեշտ մարմինը հանգչեցնէր օր մը Աշտիշատի հողին տակ...»:

«Միւս կողմէ, առանց Սահակի՝ Մեսրոպ ալ իր “անլոյս արգելանքի” բովանդակ հայեցողութեամբը, “աշխարհական կարգերու” բոլոր հմտութեամբը, անկնքելի կամքին պինդ մամուլումներովը, տրտում հոգիներուն անվերջ ցաւերովը՝ գուցէ առ առաւելն պարզ կրօնաւորի մը անուշ բուրումը ծաւալէր մեր պատմութեան քանի մը թափփած թերթերուն մէջ, ու ինքը տեսական քարին վրայ թողլով գիրն ու գրոցը, իր կենդանութեան “գետնատարած անկողինը” տանէր փոէր Օշականի մութ քնարանին խորը»:

«...Ինչ որ ալ ըլլար ուրեմն, երկուքն ալ “Մեծ” տիտղոսին անարժան պիտի մնային, եթէ Պարթեւ ազնուականն ու Տարօնի գիւղացին Աւետարանի բեմին առջեւ իրարու չհանդիպէին, եւ իրարու չգործակցէին...»:

Բայց ափսոս, հոս մոռացութեան տրուած է գիրերու գիւտին հրաշագործութիւնը նախաձեռնող այս համաստեղութեան մէջ երրորդ անձ-

նաև որովհետև մը գոյութիւնը, անոր ալ բերած անգնահատելի ներդրումը, որ նոյնքան կարեւոր ու անփոխարինելի էր այս յաջողութեան ձեռքբերման համար, որքան Սահակինն էր ու Մեսրոպինը:

Հետեւաբար, այս լուսածիրին մէջ ամենեւին պէտք է նստեցնել նոյնքան լուսաճաճանչ դէմքը Վռամշապուհ թագաւորին: Եթէ Սահակ Պարթեւ օրհնողն եղաւ Ս. Մեսրոպի առաքելութեան, իսկ գիրերու գիւտէն հտք, իր փայլուն հելլենագիտութեամբ ղեկավարողը Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան, պիտի ենթադրենք կամ նոյնիսկ համոզուած պիտի ըլլանք ըսելու, որ արքան Վռամշապուհ չզլացաւ բանալու արքունի գանձարանը՝ նիւթապէս օժանդակելու համար Ս. Մեսրոպի ազգօգուտ գործունէութեան, Ասորիքի մէջ անոր կեցութեան շրջանին ու յետագային:

Մեր պատմութեան այս մտայլ ժամանակահատուածին մէջ խաղաղութեան կարճատեւ շրջանի մը ապահովումը, որու ընթացքին իրականացաւ հայոց նշանագրերու գիւտն ու արդիւնաւորուեցաւ Թարգմանչաց Ծարժումը, Վռամշապուհ թագաւորի ճկուն քաղաքականութեան կը պարտինք: Առանց այս խաղաղութեան, նիւթական օժանդակութեան եւ պետական հովանաւորութիւններուն, թերեւս դժուար պիտի ըլլար պատկերացնել արդիւնաշատ գործը Ս. Մեսրոպի եւ յաջողութիւնը Թարգմանչաց ձեռնարկին:

Արդարեւ, Վռամշապուհ Արշակունի թագաւոր հայոց, եղաւ խոհեմ, հեռատես, իմաստուն, խաղաղաշէն եւ կրթասէր, իր անձին մէջ պետական հեղինակութիւնը մարմնաւորող այն անհատականութիւնը, որ Սահակի եւ Մեսրոպի հանճարի պրիսմակէն կրցաւ դիտել եւ գնահատել իր աշխարհին հոգեկան-իմացական լուսաւորութեան եւ ազգային վերածնունդին համար առկայ բոլոր գեղեցիկ տուեալները. ուստի այս աննախընթաց վերելքին ի նպաստ, ան ի սպաս դրաւ թագաւորի մը իւրային բոլոր հնարաւորութիւնները, որպէսզի Սահակ-Մեսրոպեան հանճարը չբախդի անտարբերութեան կամ մերժողականութեան մը կոշտ ժայռին. առանց իրեն, կարելի է անվարան ըսել, գուցէ անոնց մտքին նաւը չկարենար լայն բանալ փրկութեան առաջատար հայ ժողովուրդի պատմութեան փոթորկալից ծովերուն վրայ, կամ՝ ընդհակառակը, Սահակ Պարթեւ եւ հայոց հանճարեղ գիւտարարը Մեսրոպ Մաշտոց կրնային պարզապէս դառնալ ողորմելի գոհերը իշխանամուտ տգէտ արքայի մը կործանարար նախանձին, ինչպէս այսօր մեր գորչ միջավայրին մէջ եւ գրեթէ ամենուրեք կը դառնանք ակամայ վկան այս տեսակ տխուր իրողութեանց: Սակայն լայնախոհ եւ բարեգործ այս թագաւորը, Արտաշէս աշխարհակալներու, Մեծն Տրգրաններու եւ Տրդատ Գ.-ներու շարքին, իր բարձր եւ օրինակելի կեցուածքով գերազանց պատիւ կը բերէ հայոց արքայական ցեղին: Վռամշապուհ գիտցաւ բարձրօրէն գնահատել Պարթեւ Հայրապետին եւ Տարօնեցի երբեմնի արքունի քարտուղարին, իսկ

այժմ՝ ճգնազգեաց կրօնաւորին մէջ շողարձակող կենարար լոյսին առկայծումները, ուստի ոչինչ խնայեց տալու անոնց ամէն պատեհութիւն՝ ի սպաս դնելու իրենց բովանդակ արժէքները նոր քաղաքակրթութեան մը ստեղծագործման Հայաստան աշխարհի մէջ:

Հայոց Այբուբենին գիւտը

Վերոնշեալ փորձով, Ս. Մեսրոպ Մաշտոց միանգամայն անդրադարձած էր, որ իր արեւելումը այնուհետեւ պէտք է կեդրոնացնէ ոչ թէ ասորական, այլ յունական մշակոյթի, անոր լեզուական հարուստ ժառանգութեան եւ առանձնայատկութիւններուն վրայ: Շուտով, Վռամ-շապուհ թագաւորի քաղաքական եւ տնտեսական օժանդակութեամբ եւ Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսի օրհնութեամբ, երանելին իր հետ վերցնելով խումբ մը աշակերտներ, 405 թուականին կը մեկնի Ասորիք՝ Ամիդ եւ Նդեսիա քաղաքները, եւ տեղւոյն հարուստ գրադարաններուն մէջ տքնաջան աշխատանքով ու աստուածային տեսիլքով 406 թուականին կը ստեղծէ հայոց նշանագրերը՝ 36 տառ (28 բաղաձայն եւ 8 ձայնաւոր), որոնք ամբողջապէս կը համապատասխանէին հայերէն լեզուի հնչիւնային տուեալներուն: Լեզուական այս գիւտը միաժամանակ կը համապատասխանէր յունարէնի այբբենարանի համակարգին եւ հերթականութեան: Վերջինիս հետեւողութեամբ, Մաշտոց հայերէնի իւրաքանչիւր նշանագրին կու տայ համապատասխան անուն՝ Այբ, Բեն, Գիմ, Դա, Եչ, Զա, եւլն., յունարէնի՝ Ալֆա, Բեդա, Գամմա, Դելտա տառանուանումներու նմանութեամբ: Ամէն մէկ տառին Մաշտոց կու տայ թուային համապատասխան արժէք՝ Ա=1-ի, Ժ=10-ի, Ծ=100-ի, Իսկ Ռ=1000-ի: Յունարէնին պէս հայերէնը կը գրուի ձախէն աջ՝ ի տարբերութիւն ասորերէն կամ սեմական այլ լեզուներու:

Այս սքանչելի գիւտէն ետք, Ս. Մեսրոպ իսկոյն անցնելով Սամոսատ, յունական մշակոյթի կեդրոններէն մին, իր նորագիւտ նշանագրերը կու տայ Հռոփանոս անուն գեղագիրին, որ զանոնք գեղագրելով, յղկելով ու գեղեցկացնելով կը վերադարձնէ հանճարեղ գիւտարարին:

Այնուհետեւ, Ս. Մեսրոպ երկու աշակերտներու՝ Յովհան Եկեղեցացիի եւ Յովսէփ Պաղնացիի հետ անմիջապէս կը ձեռնարկէ փորձառական առաջին թարգմանութեան ու դեռ եւս Սամոսատի մէջ կը թարգմանէ (հաւանաբար յունական բնագրէ) Աստուածաշունչի Առակաց գիրքի Ա. գլ. 2 համարը՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զիսրատ, իմանալ զբանս հանաքոյ»: Սոյնը Մաշտոցի սուրբ ձեռքերով գրուած ոչ միայն հայերէն առաջին նախադասութիւնն է, այլ ան ընդհանրապէս կը հանդիսանայ թարգմանչաց Շարժումին եւ Ոսկեդարու երկուներին կարգախօսը:

Բայց ի՞նչ կը նշանակէ Սողոմոնի առակներէն վերցուած այս նախադասութիւնը. ինչո՞ւ համար այս ընտրութիւնը. արդեօք պարզ գուգադիպութի՞ւն մը, թէ գաղափարական խորք մը ճանչցուած է հոն մեծն

Մաշտոցին կողմէ: Իմաստուններուն քով պատահականութիւններ հագուած էր կրնան ըլլալ: Հայոց դարձի պատմական իրադարձութիւնը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչով եւ Տրդատ Գ-ի արքունական հրովարտակով, որքան ալ քաղաքական, հասարակական թէ մշակութային ազդակներ կարելոր դեր խաղցած ըլլան, միեւնոյնն է՝ հիմնուած է հաւատքի մը հզօր շարժումին՝ քրիստոնէական գաղափարախօսութեան վէմին վրայ: Հեթանոսութեան փլատակներուն վրայ նոր մշակոյթ մը սկսած էր կերտուիլ, կեանքի նոր աշխարհահայեացք մը սկսած էր արգասաւորել հայութեան ոգին, ազգային նկարագիրը հետզհետէ որդեգրած էր նոր ինքնութիւն մը, որ ամբողջապէս շողախուած էր քրիստոնէական հաւատքին եւ Աւետարանին լոյսով: Ետդարձ մը կարելի չէր՝ ձուլուելու համար պարսկական մշակոյթին կամ զրադաշտին տարհամոզիչ քարոզչութեան մէջ, ոչ ալ ենթարկուիլ բիւզանդացիին կրօնա-քաղաքական նկրտումներուն: Հայոց, կարելի է ըսել, համագգային շարժումը պէտք էր զգենուլ տոհմիկ տարագ մը, անշփոթելի իր տեսքով, փայլքով ու նոր հմայքով: Այս գաղափարախօսութիւնը սակայն ո՛չ սոսկ վարդապետութիւն մըն էր, ո՛չ ալ ընդամէնը վերացական տեսութիւն մը, այլ ան սրտի եւ մտքի խոր համոզում մըն էր՝ զսպանակուած քրիստոնէական հաւատքի ազատարար խորհուրդով:

Աստուածաշունչի Առակաց գիրքի Ա. գլ. 2 համարը՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ», իր իմաստային կառոյցով անբաժան կերպով զուգորդուած է նոյն Ա. գլխի 2-րդ պարբերութեան առաջին նախադասութեան (հմ. 7) հետ, որ խորքին մէջ հաստատում մըն է գիտակցելու կարողութիւն ունեցող մարդուն եւ ոչ թէ յիմարին համար, թէ՛ «Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեսուն, հանճար բարի ամենեցուն որ առնեն զնա. պաշտօն բարի առ Աստուած՝ սկիզբն զգօնութեան. զիմաստութիւն եւ զխրատ՝ ամպարիշտք անգոսնեն»:

Ահաւասիկ, խնդրոյ առարկայ պարբերութիւնը պիտի փորձենք վերարտադրել աշխարհաբարով, ընկալելու համար իմաստային վերոյիշեալ կապը, անդրադառնալով թէ ինչի՞ վրայ կը հիմնուի Ս. Մեսրոպի ուղղորդած իմաստութիւնը ճանչնալու մեկնակէտը. այդ անտարակոյս՝ աննկուն հաւատքն է, Տիրոջ նկատմամբ երկիւղը:

«Իմաստութիւնն ու խրատը քանզնալու համար,
Հանճարին խօսքերը հասկնալու համար,
Իմաստութեան կրթութիւնը ընդունելու համար՝
Արդարութիւն, իրաւունք եւ ուղղամտութիւն,
Միամիտներուն խորագիտութիւն տալու համար,
Երիտասարդներուն՝ գիտութիւն եւ շրջահայեացութիւն.
Իմաստունը թող լսէ եւ աւելի իմաստուն ըլլայ,
Իսկ հանճարեղը՝ առաջնորդութիւն ստանայ,

*Ի մտի ունենալով առականներն ու այլաբանութիւնները,
Իմաստուններուն խօսքերն ու առեղծուածները:*

*Իմաստութեան սկիզբը Տիրոջ երկիւղն է,
Որ բարի հանճար է բոլոր անոնց համար, որոնք զայն կը կիրարկեն.
Իսկ զգօնութեան սկիզբը բարի աստուածապաշտութիւնն է,
Բայց ամբարիշտները իմաստութիւնն ու խրատը կ'անգոսնեն»:*

Վերադարձ Դէպի Հայրենիք

406 թուականին Մեսրոպ Մաշտոց նորաստեղծ նշանագրերով եւ իր աշակերտներուն խումբով կը վերադառնայ Հայաստան: Անհուն ուրախութիւն մը համակած է ազգին սիրտը: Պետական ամբողջ աւագանին՝ գլխաւորութեամբ Վռամշապուհ արքայի, իսկ հոգեւոր դասը՝ հայրապետութեամբ Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսի, ազատներով եւ շինականներով երջանկութեան անանձնական պահեր կ'ապրին ընդունելու համար այն անգնահատելի ու անկապտելի բարիքը, զոր երանելին Մաշտոց Նախախնամութեան շնորհած խոր ներշնչումով ստեղծած էր իր ժողովուրդին համար: Պաշտօնական դիմաւորումը կը կատարուի Ռահ գետի ափին, ազգային տօնախմբութիւն մը նշելու տարողութեամբ եւ եղելութեան ամբողջական նշանակութեամբ: Ժամանակագիրը չի գլանար իր նկարագրութեանց մէջ դէպքին տալու մնայուն արժէք մը, զայն համեմատելով աստուածաշնչական այն իրադարձութեան հետ, երբ Մովսէս, Սինայի բարձունքին, Տասնաբանեայ Պատուիրաններն ընդունեց Աստուծմէ, եգիպտական ստրկութենէն ազատագրուած եւ դեռ անապատին մէջ դեգերող իր ժողովուրդին տալու համար միաստուածութեան կրօնին օրէնքը:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, նոյն պատուիրաններուն պէս կարեւոր, իր հրաշալի գիւտը կ'ընծայէր իր ժողովուրդին, անոր դիմագիծը անեղծ պահելու եւ մշակոյթին անպարտելի գէնքով ազգային գոյապայքարը դարերուն դաժանութեան մէջ յաջողապէս շարունակելու հեռանկարով:

Մեծ մարգարէն՝ Մովսէս, լերան ստորտը դառն յուսախաբուցութիւն մը կ'ապրի, գտնելով իր ժողովուրդը ոսկի հորթին շուրջը՝ աստուածուրացութեան յանցագործութեան մէջ. ան գայրոյթէն Տասնաբանեան կը զգետնէ ու կը փշրէ նուէրը, զոր պարգեւած էր Եահվէն այդ ապերախտ ժողովուրդին:

Ընդհակառակը, Ռահ գետի ափին օտարութենէն հայրենի տուն վերադարձող Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին եւ իր աշակերտաց խումբին համար պատրաստուած դիմաւորումը, գրկաբաց ընդունելութիւնն ու անոնց բերած պարգեւին անզուգական արժէքին գնահատումը, հայ ժողովուրդի մշակութային հասունութեան պերճախօս ապացոյցներէն մին կը կազմէ մեր պատմութեան ոսկի էջերուն մէջ: Ի՞նչ իմաստ պիտի ունենար, եթէ համազգային տօնախմբութեան մը տարողութեամբ մաշտոց-

եան նուէրն ընդունելու ուրախութիւնը անգործածական դառնար կամ հետզհետէ դալկանար ու մոռացութեան տրուէր ժամանակի մաշումին մէջ: Պիտի համոզուի՞նք, որ ինք՝ երանելին Մաշտոց, գլխաւորելով թարգմանիչներու եւ մտաւորականներու սքանչելի փաղանգ մը, հայոց արքունիքին, եկեղեցիին եւ ժողովուրդին պատրաստակամութեան դաշտին մէջ կիրարկելով արժեւորեց եւ արդիւնաւորեց մշակոյթին արգասիքը, որ եղեսիոյ գրադարաններու կիսամութիւն մէջ աստուածային ներշնչող լոյս մը շնորհած էր իրեն:

Առաջին գործը, որ ձեռնարկեցին թարգմանիչ վարդապետներ՝ Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութիւնն էր ասորական թարգմանութեան Փեշխտտա կոչուած բնագրէն, 405-408 թուականներուն: Աստուածաշունչի Բ. թարգմանութիւնը իրականացաւ յունական Եօթանասնից կոչուող բնագրէն, զոր Եփեսոսի Գ. Տիեզերական ժողովին մասնակցելէ ետք, Կ. Պոլսէն իրենց հետ Հայաստան բերած էին Մաշտոցի աշակերտները՝ Ղեւոնդ Վանանդեցին, Կորիւնը, Եզնիկ Կողբացին եւ Յովսէփ Պաղնացին: Աստուածաշունչի Ա. թարգմանութիւնը ասորական բնագրի հիման վրայ կը կոչուի Նախնական կամ Փութանակի թարգմանութիւն, բայց Բ.ը, յունական բնագրի հետեւողութեամբ՝ առաջինի բոլոր բնագիրները կը համեմատուին, կը սրբագրուին, կ'ամբողջացուին ստեղծելով գրեթէ նոր եւ կատարեալ թարգմանութիւն մը, որ իսկապէս նաեւ օտար մասնագէտներու գնահատումով «Թագուհի թարգմանութեանց» (արտայայտութիւնը Լա Կրոզինն է) կը կոչուի: Ահաւասիկ ա՛յս է յայտնի Սահակ-Մեսրոպեան Աստուածաշունչ մատեանի օրինակը, որ հայերս կ'օգտագործենք ցայսօր:

Թարգմանիչ վարդապետներու աւագ եւ կրտսեր սերունդ

Թարգմանիչ վարդապետներու փաղանգը մեր պատմութեան եւ գրականութեան մէջ կը տարբերի երկու սերունդներու դասակարգումով՝ աւագ եւ կրտսեր: Աւագ կամ երէց սերունդ կը համարուին՝ Սահակ Պարթեւ, Մեսրոպ Մաշտոց, Յովսէփ Վայոցձորեցի, Ղեւոնդ Երէց Վանանդեցի, Եզնիկ Կողբացի, Կորիւն, Յովհան Խոստովանող, Մուշէ Տարօնեցի, Յովհան Եկեղեցացի, Ստեփանոս Տարօնեցի եւ ուրիշ երախտաշատ անուններ:

Իսկ թարգմանչական ստեղծագործութիւնները, ըստ իրենց բովանդակութեան, կարելի է վերածել հետեւեալ դասակարգումներուն.

Ա. Աստուածաշունչ մատեան,

Բ. Ծիսական երկեր՝ պատարագամատոյց, ժամագիրք, եւայլն,

Գ. Հայրաբանական գրականութիւն՝ եկեղեցւոյ հայրերու քրիստոնէական եւ իմաստասիրական հեղինակութիւնները, ճառերն ու քարոզները,

Դ. Վկայաբանական եւ վարքագրական գրականութիւն՝ եկեղեցական նշանաւոր հայրերու վարքն ու գործերը,

Ե. Պատմական գրականութիւն:

— Յունական եւ ասորական գրականութենէ թարգմանութիւններ՝ «Սրբոյն Եփրեմի Մեկնութիւնք Հին Կտակարանի», Յակոբ Մձբնացիի՝ «Ճառք», Յովհան Ոսկեբերանի՝ «Մեկնութիւն Աւետարանին Յովհաննու», Կիւրեղ Երուսաղէմցիի՝ «Կոչումն Ընծայութեան», Բարսեղ Կեսաբացիի՝ «Ճառք», Պրոկղի, Եւագր Պոնտացիի, Եփրեմ Խուրի Ասորիի, Գրիգոր Նազիազանցիի եւ ուրիշ շատերու ստեղծագործութիւնները:

Ասոնց հետեւողութեամբ կը ստեղծուի հեղինակային ինքնուրոյն գրականութիւն՝

— Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն»ը, Կորինի «Վարք Մաշտոցի» երկը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչին վերագրուող «Յաճախապատում Ճառեր»ը, Եգնիկ Կողբացիի «Եղծ Աղանդոց»ը եւ այլ ստեղծագործութիւններ:

Կրտսեր թարգմանիչներ

Երէջ թարգմանիչներուն գործը շարունակեցին կրտսեր թարգմանիչները: Անոնք Ե. դարու Բ. կէսին հիմնեցին այսպէս կոչուած Յունաբան Դպրոցը, որ իր յետագայ ծաղկումը ապրեցաւ մինչեւ Է. դար:

Երբ կ'անդադրուէին թարգմանիչ վարդապետներուն, խօսքը շուրջ հարիւր մշակոյթի երախտաւորներու մասին է. կ'ականարկենք մշակոյթի այն գործիչները, որոնք առաջնորդուած էին Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետի լուսաճաճանչ հեղինակութեամբ: Թարգմանիչ վարդապետներու աւագ կամ երէջ խումբը ուղղակի ձեռնասուններն էին Ս. Սահակի եւ Մեսրոպի, իսկ թարգմանիչ վարդապետներու կրտսեր խումբը կը հանդիսանար անոնց աշակերտներուն աշակերտները, հիմնականօրէն՝ Յունաբան Դպրոցի ներկայացուցիչները:

Արդարեւ, ազգի մը գոյութեան պահպանման գործօնը անպայման դիրքը չէ իսկապէս, եթէ ան միայն գրաւոր հաղորդակցութեան միջոցին կը ծառայէ: Հայոց նշանազրեւր մեր ազգային նկարագրին ու հոգին կոփեցին իրենց ֆիզիքական ու հոգեկան արժէքներու ամբողջութեան մէջ: Աստուածային խորունկ ներշնչումով Ս. Մեսրոպ ունեցաւ իր երկունքին մարմին տուող տեսիլը՝ իր ազգի հաւաքականութեան ոսկեծոյլ կաղապարը նորաստեղծ մշակոյթի մը քուրային մէջ: Հայոց նշանազրեւր գիւտը թարգմանչական արուեստին ճամբով ծնունդ տուաւ հայոց ազգային մշակոյթին: Գիրք չգարձաւ լոկ գրաւոր հաղորդակցութեան միջոց, այլ գոյութեանական մնայուն արժէք եւ ազգային գաղափարախօսութիւն: Սահակ-Մեսրոպեան այս ոգին էր, որ տողորուած անսպառ կենսունակութեամբ, գինք իր մտքին, սրտին ու արեան կանչին մէջ ապրող ու ապրեցնող ժողովուրդին հետ մաքառեցաւ քաղաքական թէ կրօնական ամէն փոթորիկումներուն ու մռայլ ժամանակներուն մէջէն, դառնալով հետզհետէ աւելի նուիրական, աւելի բերեղ ու խորհրդաւոր:

Միանշանակ է, որ Հայոց Ոսկեդարը արգասիքն էր խմբային

արարչագործ աշխատանքի հաւաքական գիտակցութեան, ազգային մէկ նպատակ իրականացնելու ուղղութեամբ կատարուած անձնուէր զոհողութիւններու, հաւատաւոր ու անխոնջ տքնութիւններու: Սոյն իրականացումին սրբազան նախաձեռնողները հանդիսացան Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, Սահակ Պարթեւ եւ Վռամշապուհ թագաւոր, իրենց գործակիցներ ունենալով Թարգմանչաց վարդապետներու լուսաճաճանչ փաղանգը:

Թարգմանչաց առաքելութիւնը՝ դպրութեան գործը

Հայոց նշանագրերը արարուած էին. հայ մտքին եւ ապրումին երկունքը ծնած էր իր արժէքը, հիմա պէտք էր գայն արժեւորել, թարգմանել կեանքի առօրեային մէջ. անկենդան գիրը պէտք է առնէր հոգի եւ շունչ, պէտք է դառնար ոգի, մշակոյթ եւ ստեղծագործութիւն: Արդ, ժամանակ չկար վատնելու: Քաղաքական կացութիւնը, որուն մէջ օղակաւորուած էր Հայաստան, դաժան էր, ու դեռ կընար թշնամին գայն յոռեգոյնին հասցնել, եթէ ազգին գոյութեան պահպանման գործօնը չաշխատէր ու չկատարէր այն դերը, որուն համար ան ստեղծագործուած էր: Հարկ էր անմիջապէս կազմակերպել մեղուաշան աշխատանք՝ գրեթէ ոչինչէն արարելու համար գէթ մշակութային անկախութիւնը ազգին, որուն նախաձեռնած էր Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, զօրեղ գաղափարակիցներ ունենալով, ինչպէս բազմիցս ակնարկուեցաւ, Ս. Սահակ Պարթեւը եւ Վռամշապուհ արքան:

Ձեռք բերուած արժէքը գնահատելու, անկենդան գիրը ապրեցնելու կամ գայն առօրեայ կեանքին մէջ թարգմանելու այդ կենսատու եւ սրբազան արգանգը հանդիսացաւ հայ դպրոցը, որ գիրբրու գիւտէն ետք անդրանիկ նախաձեռնութիւններէն մին եղաւ Մեսրոպ Մաշտոցի: Պարթեւ Հայրապետին հետ համախորհուրդ, ունենալով նաեւ գործօն աջակցութիւնը թագաւորին, ան իսկոյն սկսաւ դպրոցներ հիմնել, հայ նորագիւտ այբուբենը սորվեցնելով խանդավառ աշակերտութեան: Ամէն կողմէ ուշիմ պատանիներ հոն հաւաքուեցան: Հայ գիրը նորօրինակ հրապոյրով գրաւեց տղոց սիրտը: Հայ մթնոլորտը լեցուած էր աննախադէպ ոգեւորութեամբ, եւ դպրոցներ՝ կրթական փեթակներու վերածուած՝ մեղուաշան աշխատանքով հետզհետէ կը պատրաստէին մեղրն ու խորիսր գիտութեան եւ մշակոյթին:

Սահակ-Մեսրոպեան կրթօճախներու՝ հայ մշակոյթի եւ ինքնութեան, իրաւամբ այսպէս կոչուած՝ դարբնոցներու անդրանիկ տարածքը հանդիսացաւ Հայաստան աշխարհի արեւելեան մասը՝ Արարատեան նահանգը: Բայց Ոսկեդարու մեր պատմութեան այս մեծ մարդոց սիրտը չգոհացաւ այն անգնահատելի ձեռքբերումներով, որոնք կը թուէին այսուհետեւ ապահովուած ըլլալ Հայաստանի արեւելեան մասին համար: Ձէ՞ որ գիրբրու գիւտին գերազանց նպատակներէն մին էր ստեղծել քաղաքականապէս բաժնուած Հայաստանի եւ հայ ժողովուրդի մշակութա-

յին միութեան իրագործումը: Ուստի մտքի, սրտի եւ հոգիի մարդոց՝ Սահակ Պարթեւի, Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Վռամշապուհ արքայի ուշադրութիւնը կեդրոնացաւ Հայաստանի արեւմտեան՝ բիւզանդական իշխանութեան տակ գտնուող մասին վրայ. ի՞նչ ընել՝ ջամբել կարենալու համար հայ գիրն ու դպրութիւնը նաեւ այդ աշխարհամասի տարածքին, սեփական մէկ եւ անբաժան ժողովուրդի զաւակներուն մէջ: Բնականաբար, հաճելի գործունէութիւն մը պիտի չնկատուէր հայաբոյր այս շարժումը բիւզանդական մասին մէջ՝ փոխարինելու յունական դպրոցները հայկական կրթօճախներով, երբ Հայաստանի արեւմտեան հատուածը յունական կայսրութեան միացնելու ամբողջ ծրագիրը կը հետապնդէր ոչ հայանպաստ քաղաքականութիւն մը: Միեւնոյնն է, բիւրեղ գաղափարի մարդիկ չեն ընկրկիր նոյնիսկ անյաղթահարելի թուացող դժուարութեանց առջեւ: Մաշտոցի եւ Սահակի կամքը, ստեղծագործ երեւակայութեան մը հետ լծորդուած, անխորտակելի էր իսկապէս: Եւ անոնք չզլացան առնելու վճռական քայլը, հասնելու համար իրենց նպատակին: Ուստի՝ Մեսրոպ Մաշտոց, իր հետ ունենալով Սահակ Պարթեւի ստորագրութեամբ պաշտօնական նամակներ⁽⁵⁾՝ ուղղուած Յունաց Թէոդոս կայսեր եւ Ատտիկոս պատրիարքին, կը մեկնի Բիւզանդիա, հանդիպումներ կ'ունենայ կայսեր եւ պատրիարքին հետ, եւ անոնցմէ Հայաստանի բիւզանդական մասին մէջ դպրոցներ բանալու համար արտօնութիւններ ձեռք բերելով՝ կը լծուի նաեւ այդտեղ կրթական երախտաշատ աշխատանքի: Թերեւս այսօր մեզի անքան պարզ թուացող այս փաստը վիթխարի սխրագործութիւն մըն էր՝ հեռագնաց ճամբաներ կտրելով հասնել հսկայ տէրութեան մը միահեծան կայսեր եւ ինքզինք նախամեծար նկատող պատրիարքի մը դուռը, գէթ յաջողցնելու համար ազգային կրթութեան, գաղափարախօսութեան կերտումի եւ մշակութային միասնութեան ծրագիրը: Որքան յափշտակուած, ինչքան համոզուած եւ ներշնչուած էին անոնք իրենց իսկ գիւտին հրաշքով, որ անիմանալիօրէն կը գերազանցէին Ֆիզիքական պայմանաւորուածութեան եւ մարդկային ուժերու սահմանափակութեան բոլոր տեսակի կաշկանդումները:

Այնուհետեւ Մեսրոպ Մաշտոց Հայաստանի բիւզանդական հատուածէն վերադառնալով կը շարունակէ իր կրթական առաքելութիւնը Գողթնի եւ Սիւնեաց գաւառներուն մէջ, ուր նամանապէս կը հիմնէ հայեցի դաստիարակութեան կեդրոններ, դպրոցներ, որոնք միաժամանակ Բանին կենաց քարոզութեան աղբիւրներ էին, ուրկէ՛ Քրիստոնէութեան ազատարար լոյսը հայաբարբառ Աստուածաշունչին ընդմէջէն պիտի շողարձակէր հայ գոյերթին, աւա՛ղ, քաղաքականապէս հետզհետէ աւելի մթագնող ճամբաներուն վրայ:

Թէ ի՞նչն էր այն ուղին, որուն վրայ կը հիմնուէր ուժացումին, պետականութեան կորուստին եւ հայ գոյութեան դէմ սպառնացող վտանգին դէմ մաքառելու Հայոց Մեծաց ռազմավարութիւնը. այդ հայ

դպրոցն էր, որ Մեսրոպ Մաշտոց գերազանցապէս դարձուցած էր գլխաւոր ազգական ու գործօնը բովանդակ ժողովուրդի մը լուսաւորութեան, ստեղծագործ ոգիի փթթումին, ինքնութեան կերտումին, ազգային պատկանելիութեան եւ հաւաքական գիտակցութեան աճին, կրօնական եւ բարոյական դաստիարակութեան: Հայ դպրոցն ու անոր ջամբած դպրութիւնն էին, ահաւասիկ, այն հիմնաքարերը, որոնց վրայ հաստատապէս պիտի կանգնէր Թորգոմայ «վերանորոգ գարդարեալ» տունը:

Սահակ Պարթեւ, Մեսրոպ Մաշտոց, Վռամշապուհ Արշակունի՝ հայութեան այս մտգական երրորդութիւնը, որ հանդիսացաւ արարողը Ե. դարու անպարտելի ոգիին՝ հայոց գիրերու գիւտին հրաշքով, դպրութեան, գիր-գրականութեան եւ պատմագրութեան ստեղծումով, հայ ժողովուրդին աւանդ տուին ազգային գաղափարախօսութեան մը փայլուն գրահանդերձը: Ազգային-մշակութային այս աննախընթաց գարթօնքը հեռաւոր անցեալին մէջ կատարուած սոսկ գեղեցիկ իրադարձութիւն մը չէր, որ ասուպի մը պէս փայլիլելով եկաւ ու սահեցաւ Հայոց Պատմութեան երկնակամարին վրայ. ան գոյութեանական արժէք մըն է, շատ աւելին՝ խորհուրդ մըն է, հայութեան համար սուրբ եւ անկապտելի ժառանգութիւն մը: Կրօնքին եւ պետութեան այս եռամեծ հայրերը, արծաթ եւ ոսկի, գէնքեր ու պարսպապատ բերդեր անվերջ, ուրիշ ի՛նչ աւանդ կամ հարստութիւն ալ կտակած ըլլային, ստոյգ է որ մինչեւ հիմա վատնած էինք: Թէպէտ, այսօր, այս աւանդն ալ, սփիւռքեան պայմաններու եւ կեանքի տարատեսակ մարտահրաւէրներու բերումով, մեր մայրենին՝ արեւմտահայերէնը մեր ձեռքին մէջ վատնելու, սպառելու կամ ծանրօրէն վիրաւոր ըլլալու տպաւորութիւնը կու տայ, այլ իր ներքին վերանորոգ խորհուրդով կրնայ նորէն ստացուիլ, դառնալ աւելի ինքնութիւն, ազգային գաղափարախօսութեան սրբազան զրոշմ, անշուշտ, եթէ ժողովուրդի մը հաւաքական կամքը գործօն ոյժ դառնայ անոր վերանորոգութեան:

Արեւմտահայերէնի եւ արեւմտահայ ինքնութեան նահանջը

Ահեղ փոթորիկէ մը ետք երբ ծովուն ջուրերուն վրայ խորտակուած կայմեր, ջրամոյն դարձած փայտէ քանի մը տակառներ եւ երբեմնի հսկայ նաւի սպիտակաթիւր լայն առագաստներէն միայն պատառոտած քանի մը ծուէններ կը ծփան, չի նշանակեր թէ նաւը ընկղմած չէ:

Արեւմտահայերէնի եւ արեւմտահայ ինքնութեան արդի վիճակին անզրադառնալով, թէպէտ մեր նաւը այս պահուն դեռ այդ վիճակին մատնուած չէ, բայց արդէն վաղուց կոտրած են անոր կայմերը, առագաստները պատառոտած: Ուծացումի ջուրերը սկսած են մեր ինքնութեան նաւուն մէջ խուժել բոլոր կողմերէն. թանձրապատ ժանգ մը պատած է երբեմնի ոսկի խարխիւն անոր, որ այլեւս դարձած է անկարող ամբանալու օտարութեան գետիններուն մէջ, պահելու համար ներկայի ամեհի կոհակներէն դէպի անծանօթ հորիզոններ քշուող եւ ընկղմելու

ստորյգ վտանգին առջև դռնուող ազգին նաւը:

Եւ հիմա Ի՞նչ է մեր առաքելութիւնը. արդեօ՞ք գլխակորոյս նաւաստիներու պէս ապարդիւն փորձել իրար միացնել փոթորիկէն ջարդուած նաւուն կայմերը, կարկտաններով ծածկել պատառոտած առագաստները, թէ դոյլերով դուրս թափել ամէն կողմերէն ներս յորդող ծովուն ջուերը:

Շահան Շահնուր նախապէս մամուլի, ապա 1929-ին առանձին հատորով տպագրած իր հանրածանօթ «Նահանջը Առանց Երգի» վէպին մէջ կ'ահագանդէ:

«Ի՛նչ պէտք է, ի՛նչ պէտք է սակայն ըսել այս բոլորը որ արդէն իսկ այնքան անգամներ կրկնուած ըլլալու տօգուևութիւնը ունի: Ի՛նչ պէտք է մանաւանդ զբաղիլ պարագաներով, որոնց լաւագոյն դարմանը բառերուն եւ խօսքերուն ոյժը չի կրնար կազմել բնաւ: Այո՛, տիպարը պատահական չէ, միայն ժամանակի մը ծնունդ չէ. սակայն մինչդեռ անցեալի մէջ կարելի էր մասամբ գիւնջ անտեսել, իր վատառողջ մեղկացումը չէզոքացնել, բողբոլով որ ազգին թիւը բազմապատկելու իր միակ դերը կատարէ, հիմա անկարելի կը դառնայ իրեն հանդէպ անտարբեր մնալ: Ոչ թէ որովհետեւ այժմ պատերազմ կայ ու կռիւ, ոչ թէ որովհետեւ այժմ նակատամարտ կայ ու կենսապայքար, այլ որովհետեւ կայ բան մը աւելի նակատագրական, աւելի աններող, կայ բան մը անհեղ, անդիմադրելի որ իր անունը կ'ոռնայ բոլոր բառուղիներէն. նահանջն է ան: Նահանջը, նահանջը հայերուն: Կռիւր սրբագան բան է, նակատամարտը երբեմն նոյնիսկ օգտակար. անոնցմէ ազգ մը դուրս կու գայ պարտուած կամ յաղթական, սակայն երկու պարագային ալ դուրս կու գայ: Բայց նահանջը հոգիներու, գլխի պտոյտ տուող զանոթափին վրայ սա նահանջը կը ջնջէ, կը ձուլէ, կ'անհետացնէ ամէն բան: Իրա՛ւ, բազմաթիւ չեն այսպիսի զարգացած անտարբերներ, սակայն անդին կան ամբոխները անտաշ, անմիտ եւ ուժացած մարդոց, որոնք կարծես բնագոյարար, կարծես արիւնով ու ծուծով ճիշդ նման են նախորդին: Անոր պէս առաջինը կ'ըլլան ընկրկող, մոռցող, ուրացող: Եւ կը կազմուի անհեղ զանգուածը անոնց, որոնք կը նահանջեն ու այդ մեծ հոսանքին մէջ կը բշտեն կը տանին միւսներն ալ, ցանցառ բացառութիւններն ալ:

Կը նահանջեն ծնողք, որդի, բնո՛ւ, փեսայ. կը նահանջեն բարք, ըմբռնում, բարոյական, սէր: Կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն: Եւ մենք դեռ կը նահանջենք բանիւ եւ գործով, կամայ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ. մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին:

Եղան հայեր, որոնք իրենց մորթը փրկելու համար վնարեցին ոսկի. եղան ուրիշներ, որոնք տուին հաւատք, կուսութիւն. եղան անոնք, որոնք լքեցին տուն, տեղ, երկիւնք. եղան դեռ վատեր՝ որ ուրացան ազգ եւ լեզու, եւ հերոսներ՝ որ տուին արիւն, կեանք, օր ու արեւ: Իսկ մենք՝

կը վնարենք իբրեւ փրկագին այն, որ պիտի գայ: Իբրեւ վերջին փրկագին՝ մանուկներ, որոնք կրնային մեծնալ, ապագայի սերունդներ՝ որոնք մեզմէ վերջ պիտի գային: Որովհետեւ այն որ պիտի գայ, պիտի ըլլայ օտար, բանիւ եւ գործով, կամաւ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ, մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին»:

Իսկ Յակոբ Օշական արդէն յստակ կը սահմանէր արեւմտահայութեան ուժացումի եւ ձուլման ուղիները.

«Ամէնէն անաւորը կործանման սա յեղաշրջումներուն մէջ պատկերն է երիտասարդութեան մը, որ կ'ամչնայ իր ժողովուրդէն, օտարին տրամադրելով ոչ միայն իր խելքը, բազուկը, այլեւ իր պապերուն ամէնէն նուիրակն կտակը, իր արեան միւռոնը՝ իր սերմը»:

Այս եւ նման վկայութիւններ, հայ մամուլին մէջ եւ համացանցային տարատեսակ կայքէջերու վրայ, այլեւ մեր շրջապատին մէջ մեր իսկ տեսած բազմաթիւ փաստերը՝ Մերձաւոր Արեւելքէն մինչեւ Եւրոպա, ամերիկեան հիւսիսային եւ հարաւային ցամաքամասերը, կու գան հնչեցնելու վերջին ահազանգ մը, որ այսօր արեւմտահայերէնն ու երբեմն այս լեզուն խօսող ժողովուրդին ինքնութիւնը ոչ միայն կը գտնուին ահող նահանջի մը մէջ, այլ արդէն ուղղակի վտանգուած են:

Համաձայն UNESCO-ի հրապարակած վիճակագրական վերջին տուեալներուն, աշխարհի վրայ խօսուող շուրջ 6.500 լեզուներէն գրեթէ կէսը, այսինքն՝ 2.500-ը մահանալու են մինչեւ մեր դարու կէսը: Լեզուն ալ կը մահանայ: Պատասխանը՝ ա՛յո է՝ յստակ ու մեկին: Լեզուն կը մահանայ, երբ բնական աղէտներու կամ ցեղասպանութեան հետեւանքով կ'ոնջնջանայ ցեղը կամ ժողովուրդը, որ այդ լեզուն կը խօսէր: Լեզուն կը մահանայ, երբ սեփական մշակոյթն ու լեզուն կը գտնուին ուրիշ գերակշռող մշակոյթի մը կամ այլ լեզուներու ազդեցութեան տակ: Լեզուն կը մահանայ նաեւ արտագաղթի բերումով, երբ մեծ կամ համեմատաբար փոքր ընտանիք մը, թէկուզ ժողովուրդ մը կը լքէ իր հայրենիքը եւ ստիպուած կ'ըլլայ իր գոյութիւնն ու ապագան տեղական նոր պայմաններու մէջ ապահովելու համար ամբողջապէս համարկուել իր որդեգրած նոր մշակոյթին ու առօրեայ կեանքին եւ հաղորդակցութեան մաս կազմող լեզուին մէջ: Լեզուն կը մահանայ մասնաւորապէս, երբ ծնողներ իրենց մայրենին չեն փոխանցեր իրենց գաւախներուն կամ այլեւայլ պատճառներով կը զլանան իրենց յարկերուն մէջ նոր սերունդին հետ խօսիլ այն լեզուով, որ իրենք խօսած էին իրենց ծնողքին հետ:

Պիտի դժուարանամ ըսելու. արդեօ՞ք արեւմտահայերէնը իբրեւ մահացող լեզու գրանցուած է UNESCO-ի վտանգուած լեզուներու ցանկին մէջ: Յոյսով եմ՝ ոչ, քանի դեռ գետին նետուած չեն պայքարելու մեր բոլոր գէնքերը, քանի գոյութիւն ունին գուցէ ազդու միջոցներ վերակենդանացնելու մահացող լեզուներն անգամ, եթէ այդ ուղղու-

Թեամբ տիրապետող ըլլայ հաւաքական կամքի մը հրամայականը:

Մեր համեստութիւնը մեզի թոյլ չի տար զմեզ համեմատելու հանճարեղ գիւտարարին՝ Մեսրոպ Մաշտոցի կամ միւս տեսիլքի մարդոց՝ Սահակ Պարթեւի եւ Վռամշապուհ Արշակունցիի հետ: Հայ ժողովուրդը կը դռնուէր քաղաքական ամենախոր ճգնաժամի մը մէջ, իր պետականութեան կործանումի սեմին եւ ուղղակի կանգնած էր ազգային ինքնութեան, միասնութեան, նաեւ ինչու չէ՝ ընդհանրապէս իր գոյութեան բնաջնջման վտանգին առջեւ: Ընդամէնը երեք հոգի էին անոնք, որոնք ունէին նոյն մտահոգութիւնն ու տեսիլքը: Իրենց անհամեմատ մեծութիւնը կը կայանար միեւնոյն նպատակը հետապնդելու իրողութեան եւ անոր իրականացումին համար թափած անձնդիր զոհողութիւններու ու ջանքերու միացումին մէջ: Թարգմանչաց ամբողջ խումբը շուրջ հարիւր երախտաւորներու փաղանգ մըն էր, որ կըրցաւ, բառին իսկական առումով, ոչ ինչէն արարել Հայոց Պատմութեան եւ մշակոյթին Ոսկեգարը:

Հայոց Ոսկեգարը ոչինչէն արարեցին կ'ըսեմ, որովհետեւ չկային հնարաւորութիւններ ստեղծելու հնարաւորութիւններն անգամ, ընդհակառակը՝ կար պարսկական եւ բիւզանդական ազգային-մշակութային հզօր խառնարաններուն մէջ ուծանալու եւ ձուլուելու վտանգ: Բայց ասոր քով տրուած էր նաեւ կարիքը, բնագրական եւ գիտակցական ցանկութիւնը, այլ խօսքով՝ կամքը, գտնելու ելք մը մոլթ անելէն, անկարելին ընել կարելի՝ հայ մարդուն ինքնութիւնը, մշակութային ազատութիւնը եւ ընդհանրապէս անոր գոյութիւնը ապագայի անսահման հորիզոններուն վրայ ապահովելու համար:

Իսկ մենք հիմա, Սփիւռքի լայն տարածքին, մեր բազմաթիւ գաղթօճախներով, ազգային նախակրթական, երկրորդական եւ բարձրագոյն դպրոցներու ցանցով, քաղաքական կազմակերպութիւններու, մարզական-մշակութային միութիւններու եւ ակումբներու ահագին դրուածքով, աշխարհասփիւռ եկեղեցիներու եւ համայնքային կառույցներու առկայութեան, մեր տրամադրութեան տակ ունենալով հանդերձ նիւթական որոշակի կարողութիւն, կամայ եւ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ սպիտակ դրօշ պարզած ենք այսօրուան բազմաբնոյթ մարտահրաւէրներուն դիմաց: Եթէ չենք կրնար ահագնացող այս վտանգին առջեւ արդի գիտութեան հաղորդակցութեան տարատեսակ կապերէն եւ համացանցային բազմաբնոյթ հնարաւորութիւններէն դրականապէս օգտուիլ եւ ճարտարարուեստի ընձեռած անսահման կարելիութիւնները օգտագործել արեւմտահայ ինքնութեան եւ արեւմտահայերէնի վերակենդանացման գործին ի նպաստ, կը նշանակէ թէ մեր համակարգին մէջ սխալ բան մը կայ, կամ ուղղակի մենք ենք սխալը, մեր մօտեցումին եւ գործելաոճին եղանակը, մեր խունացած հայեցակէտէն Սփիւռքի մէջ մեր ներազգային կեանքը գնահատելու եւ զայն վերարժեւորելու իմաստով:

Բնականաբար, մեղքերու եւ մեղաներու երկար ցանկերուն մէջ շատերու կողմէ դիտարկուած են ծանրակշիռ սխալներ, որոնց հետեւանքները ծանր անդրադարձ ունեցան եւ տակաւին պիտի շարունակեն ունենալ Սփիւռքի տարածքին ապրող արեւմտահայութեան ներագգային եւ մշակութային կեանքին վրայ: Տեղին է այստեղ թուարկել կամ մանրամասնել շատ մը հարցեր, որոնց մասին, աւելի կամ պակաս չափերով, տեղեակ է իւրաքանչիւր հայ. համոզուած եմ սակայն ըսելու, որ սփիւռքահայ մեր կեանքին մէջ պէտք է ճշգրտին մեր առաջնահերթութիւնները. նպատակներ, որոնք անպայման պիտի հետապնդուին, իսկ ուրիշներ, որոնք առնուազն պէտք է վերատեսուութեան ենթակուին. զոր օրինակ՝ սփիւռքահայ որոշ ղեկավար շրջանակներու մօտ սեթեւեթ եւ անպատասխանատու մտածելակերպի վերածուած այն մօտեցումը, թէ վաղ թէ ուշ հայ Սփիւռքը ձուլուելով պիտի ոչնչանայ, ուստի՝ ապարդիւն է այլեւս նիւթական ներդրումներ կատարել Սփիւռքի հայապահպանման առաքելութեան մէջ, կամ հայերէն լեզուի իմացութիւնը ընդհանրապէս անհրաժեշտ պայման մը չէ լաւ հայ ըլլալու համար: Հարկ է վերատեսուութեան ենթարկել նաեւ, զոր օրինակ, մեր խիստ զգացական եւ անիրատես մօտեցումը Հայաստանի հանդէպ, իսկ միւս կողմէն հայրենի իշխանութիւններուն ալ վերաբերմունքը արեւմտահայութեան հետ պէտք է ըլլայ աւելի կառուցողական, փոխադարձ ամբողջանուէր համագործակցութեան, այլ ոչ՝ ենթակայութիւն պարտադրելու գործելո՞ւծ:

Ընդհակառակը, զօրեղ Սփիւռք մը՝ արեւմտահայ իր հսկայ հատուածով, կառչած իր ինքնութեան եւ ազգային արմատներուն, իր հայեցի լինելութեան հզօր արտայայտիչը հանդիսացող մաքուր եւ մշակուած արեւմտահայերէնով, իր կազմակերպուած կեանքով, որուն մէջ մասնաւոր կարեւորութեամբ պիտի ընդգծենք եկեղեցի, դպրոց, մամուլ, զրականութիւն, մշակութային-կրթական, ազգային-հասարակական, միութենական-քաղաքական բոլոր դրուածքները, կրնայ ոչ միայն զօրեղ նեցուկ մը ըլլալ մեր միասնական հայրենիքի եւ Արցախի Հանրապետութեան բարգաւաճման, անոնց անվտանգութիւնը ապահովելու տնտեսական եւ ռազմավարական կարեւոր գործօն, այլ նաեւ համահայկական առումով իրական երաշխիք տալ մէկ եւ անբաժան, «հիներուն մէջ միշտ նոր», քաղաքակիրթ եւ մշակոյթի բարձր մակարդակի տէր ժողովուրդի մը մասին:

Հնչուն նուիրատուութիւններու դիմաց առատացիր շքանշաններ, տրոտդոսներ, պատուագրեր, գնահատագրեր եւ մասամբ նորին բաշխելով՝ սփիւռքահայութեան ներուժը կարելի է համախմբել, ընդհակառակը՝ ցրուել եւ բեւեռացումներ յառաջացնել կը նշանակէ: Սփիւռքը ընկերային-հասարակական բազմադէմ եւ բարդ կառոյց մը ներկայացնելով, այսօր, աւելի քան երբեք, կարիքն ունի համախմբուելու: Սփիւռք բառին մէկ ուրիշ հոմանիշը, որ ցրուում է, իր մէջ արդէն կը պարունակէ ցիրուցան ըլլալու, կորչելու եւ անհետանալու վտանգը: Հետեւաբար,

այսօրուան արեւմտահայ ինքնութեան նահանջը եւ արեւմտահայերէնի ուղղակի վտանգութիւնը նաեւ հիմնականօրէն արդիւնք է այս ցրուածութեան եւ համակարգող, համախմբող ու դեկավարող հեղինակաւոր կառոյցի մը բացակայութեան: Սփռուած Սփիւռքը կարելի է համախմբել՝ սատարելով որ սփիւռքահայը ի՛նք ստեղծէ իր ներկայացուցչական հեղինակաւոր կառոյցը, որ ոչ միայն համակարգէ ու դասաւորէ իր կեանքը, այլ աւելին եւս՝ արդիւնաւորէ, լիցքաւորէ եւ հունաւորէ իր հիմնահարցերը ազգային բոլոր մակարդակներով:

Լաւատեսութեան իրաւունքով

Նոր Կտակարանի վերջին՝ Յայտնութեան գրքի դատաստանական սարսափազգու պատկերներով կամ յոռետեսութեամբ պիտի չուզէինք աւարտել Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1650-ամեակին, միաժամանակ՝ Թարգմանչաց տօնին եւ մշակոյթի ամսուն ձօնուած մեր քանի մը ամփոփ խորհրդածութիւնները: Ինչքան ալ իրատեսութեան հիմք ըլլայ ընդունելու սփիւռքահայ կեանքին մէջ իրականացող նահանջը, այդուամենայնիւ պէտք է հաւատալ մաշտոցեան ոգիի յաղթանակին: Պէտք է ամբօրէն հաւատալ հայ դպրոցի առաքելութեան կարեւորութեան Սփիւռքի բոլոր տարածքներուն: Հոն ուր ընկրկած էր հայութեան քաղաքական ոյժը եւ ոչ մէկ հեռանկար կար ապագայի գորշութեան մէջ թէկուզ լոյսի աղօտ նշմար մը տեսնելու, մաշտոցեան ոգին զօրակոչի ենթարկեց ազգը՝ ինքնուրոյն մշակոյթ ստեղծելու եւ յաղթական գոյապայքար մը մղելու գալարուող դարերու ամեհի մրրիկներուն դէմ: Մժղուկներու նման պէտք չէ թափել ուրիշ մարմիններու վրայ եւ սեփական կենսապայքարը ապահովել փորձել ուրիշէն ծծած արիւնով: Սփիւռքը պէտք է իր աւելնը գտնէ իր ներսիդիէն՝ բարեկարգելով եւ վերակազմելով իր ազգային-հասարակական կեանքի բոլոր կառոյցները: Ան իր նիւթական եւ բարոյական ներուժը պէտք չէ վատնէ գայն բաշխելով ուրիշներուն, պէտք չէ ինքզինք տարհամոզէ այն սխալ տեսութեամբ, թէ իր ճակատագիրը ձուլուելու օրհասականով է կնքուած: Զարգացած ազգի մը քաղաքակրթութիւնը կարելի չէ դուրսէն կործանել, եթէ ան նախապէս ներսէն չքայքայուի: Եթէ ժողովուրդ մը չհաշտուի մեռնելու ինքնակործան գաղափարին հետ, կարելի չէ գայն մեռցնել: Յեղասպանութիւն տեսած, մահուան բովէն ու Տէր Զօրի անապատներէն վերապրելով Սփիւռք կերտած ժողովուրդ մը չի՛ կրնար մեռնիլ, չի՛ կրնար անհետիլ, եթէ ան իր գիտակցութեան ու հոգիին մէջ չփոշիացնէ կամքը յարատեւելու, միշտ առաջնահերթութիւնը տալով բարեկարգելու նախ իր սեփական տունը: Հետեւաբար, պէտք է առաւել եւս կռիւ-կոփել Սփիւռքի ինքնութիւնը՝ հզօր հայութիւն մը պահելու համոզումով:

Թարգմանչական արուեստով, մշակոյթին ճամբով հայը Ե. դարուն երկնեց ամբողջ ռսկեղար մը, իր ինքնութեամբ ազգերու ընտանիքին մէջ գոյատեւելու իր ուրոյն դիմագիծով եւ գաղափարախօսութեամբ: Այսօր

բոլոր հնարաւորութիւններն ու միջոցները ունինք պահելու եւ առաւել եւս զարգացնելու Սփիւռքի բոլոր տարածքներուն մեր սեփական տունը, եկեղեցին, դպրոցն ու ազգային, մշակութային ու քաղաքական կառույցները. յուժպէտս չսպառենք հայ կեանքին մեր պաշարը, եւ ընդհակառակը՝ մնանք կապուած մեր արմատներուն, մեր ինքնութեան՝ լաւատեսութեան ամէն իրաւունքով:

Եզրակացութիւն

Ե. դարուն Ս. Մեսրոպի, Ս. Սահակի եւ Թարգմանիչ Վարդապետներու շնորհիւ ստեղծուեցաւ ազգային գիր, գրականութիւն, դպրոց եւ դպրութիւն: Այս հանճարեղ մարդոց համագործակցութիւնը վերածուեցաւ դարերով շարունակուող շարժումի մը՝ որով ապահովուեցաւ հայ ժողովուրդի յարատեւութիւնը մինչեւ մեր օրերը եւ, մնանք լիայոյս, մինչեւ ի կատարածն աշխարհի: Հոգեւոր-մշակութային այս եզակի իրադարձութեան շնորհիւ, դպրոցն ու դպրութիւնը դարձան հայոց ազգային գիտակցութեան հիմք եւ գաղափարախօսութիւն: Հայ դպրոցը կը հանդիսանայ այն մեսրոպաշունչ հաստատութիւնը, ուր կը շարունակուի Թարգմանչաց ստեղծագործ ոգին եւ հայապահպանման խորին խորհուրդը:

Սփիւռքի հայապահպանման հիմնահարցին մէջ, ազգային դպրոցի եւ կրթութեան առաքելութիւնը պարզապէս անփոխարինելի են: Հարկ է մասնաւոր եւ շատ լուրջ մօտեցում ցուցաբերել առկայ նիւթին նկատմամբ, քանի, հայկականութեան իմաստով, Սփիւռքի մօտ ապագան գերազանցապէս կախուած է գոյութեանական կարեւորութիւն եւ արժէք ունեցող այս հարցի լուծումէն:

Հետեւաբար, պէտք է առաւել եւս զարկ տալ հայ դպրոցին, զայն բարեկարգել ու դարձնել ժամանակահունչ եւ համապատասխան՝ այսօրուայ կեանքի եւ գիտութեան պահանջներուն:

Անյետաձգելի առաջնահերթութիւն է նաեւ դպրոցական կառույցներուն հետ միաժամանակ տարածումը հայկական համացանցային համալսարաններու: Այս ուղղութեամբ ռազմավարական յոյժ կարեւոր ներդրում պէտք է նկատել մասնագէտներու համագործակցութիւնը արեւմտահայերէն ուսուցանելու համար համացանցային համալսարաններու, դպրոց-դասընթացներու դիւրամատչելի եւ դիւրըմբռնելի համակարգի մը ստեղծումը կամ արդէն առկայութեան պարագային՝ ընդհանրացումը: Համացանցային համալսարանի արդի ծրագիրը պիտի տայ հսկայ առիթ մը աշխարհի տարբեր ծագերուն գտնուող հայ մարդուն, մասնաւորաբար հոն ուր հայ դպրոց գոյութիւն չունի, սեփական Զանքերով իւրացնելու համար հայոց լեզուի հիմնական գիտելիքները, ունենալով միաժամանակ կարելիութիւնը հաղորդակցելու Սփիւռքի գնազան գաղթօճախներուն մէջ գտնուող հայութեան վերապրող ու հզօրացող սերունդին հետ: Վերջինիս իրականացումը նոյնիսկ պէտք է մաս

կազմէր Հայաստանի պետական ծրագրին եւ Սփիւռքի հետ վարած մշակութային քաղաքականութեան:

Ախտաճանաչումը գիտենք, կան նաեւ մեր վիրաւոր լեզուն փրկելու վերաբերեալ տարատեսակ դեղատոմսեր, սակայն շօշափելի արդիւնք դժբախտաբար դեռ կարելի չէ նշմարել: Մեզի կը պակսի համախմբուելու կամքը՝ համակարգող, համախմբող եւ ղեկավարող սփիւռքահայ հեղինակաւոր կառույցի մը առկայութիւնը: Մինչ այդ սակայն մեր լեզուն՝ արեւմտահայերէնը կը մնայ ծանրօրէն վիրաւոր. ժամանակի բազմատեսակ մարտահրաւէրները՝ համաշխարհայնացումը, առօրեայ հացին խնդիրը եւ օտար միջավայրերուն մէջ անհատ մարդուն, մեծ կամ փոքր հաւաքականութիւններուն՝ ընտանիքին ու համայնքին յաջողապէս վերապրելու, նաեւ համապատասխան հասարակութեան մէջ համարկուելու ճիգը, անոր մարմնին վրայ հասցուցած են խոր վէրքեր, ուրկէ չիթ առ չիթ եւ հետզհետէ աւելի ու աւելի կը հոսի հայու արիւնը: Վերջին ահագանդն է որ կը հնչէ՝ արիւնաքամ ըլլալէ առաջ: Լինելու եւ չլինելու խնդիրը կախուած է հաւաքական կամք եւ աշխատանք ստեղծելու մեր արեւելումէն:

Դոկտ. Արէլ Քինյ. Մանուկեան

ԾՆԹ.

- 1 — Նշուած երեք տօներն ալ շարժական են եւ հիմնուած չեն անշարժ բուսականներու վրայ:
- 2 — Հմմտ. Կորիւն, Վարֆ Մաշտոցի, Երեւան, 1941, էջ 40:
- 3 — Հմմտ. Ղազար Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց, Թուրք Առ Վահան Մամիկոնեան, Երեւան, 1982, էջ 30:
- 4 — Դանիէլեան նշանագրերու եւ ընդհանրապէս Մեսրոպեան տառերու ծագման մասին գիտահետազօտական յոյժ գնահատելի ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է Տոքթ. Արմենակ Եղիայեան՝ «Մեսրոպեան Տառերու Ակունքները», Անթիլիաս, 2005: Սոյն աշխատութիւնը հայագիտութեան բնագաւառէն ներս հեղինակային նուաճում մըն է եւ յանձնարարելի հայագիտութեամբ հետաքրքրուողներուն:
- 5 — Նշուած նամակներուն բնագրերը աւանդած է Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, գլ. ԾԷ:

ԼԻԼԻԹԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

«Եւա» էին հնչում նրա շրթները, սակայն
«Լիլիթ» էր արձագանքում նրա հոգին:
Ա. Իսահակեան

Արեգակը ծագելիս կորչում են աստղերը: Սակայն մեր աչքին են
այդպէս թւում, իսկ իրականում նրանք մնում են իրենց սահմանուած
տեղում:

Այսօրուայ քաղաքակրթութիւնն էլ, ինչքան որ առաջ է գնում,
այնքան եւ աւելի հին գրոյցներն ու առասպելական էակները անհետա-
նում են մոռացութեան հեռաւոր մշուշների մէջ: Այդուհանդերձ դա
ոչինչ չի փոխում խորհրդանշական այն ճշմարտութիւնից, որ նրանք
ներկայացրել են:

Այդ հին գրոյցներից մէկը վերաբերում է Լիլիթին՝ Ադամի առաջին
կնոջը, որին քրիստոնէական եկեղեցին ճանաչել է, բայց ըստ հնարաւո-
րին լաւագոյնս թաքցրել: Երբեմն միայն, ոչ-մասնագէտների համար
բոլորովին անհասկանալի կերպով, մանրանկարներում հանդէս է գալիս
սիրունատես դէմքով մի կին՝ օձի մարմնով, փաթաթուած դրախտի այն
ծառին, որի մահաբեր պտղից նրա խաբկանքով ճաշակեց Եւան՝ մարդ-
կային սերնդի նախամայրը: Շատ քչերը միայն գիտեն, որ այդ սաղորիչ
կինը հէնց ինքը՝ Լիլիթն է:

Հին գրոյցների տարողնուած ու տարտամ բեկորները խառնաշփոթ
տեղեկութիւններ են տալիս Լիլիթի խորհրդաւոր անձի մասին: Այդու-
հանդերձ դրանց այլաբանական խորքը առաւել հետաքրքիր է դառնում
ուսումնասիրողների համար: Ոմանք նոյնիսկ չեն կարողանում այդ ըմ-
բոստ էակի նկատմամբ իրենց տաճած անվերապահ հիացմունքը թաքցնել,
որին համարում են առաջին ջահակիրը կնոջ ազատագրման պայքարի:
Բայց իրողութիւնն այլ է. Լիլիթը չի ազատագրում, այլ շարունակում է
մնալ աշխարհի եւ մարդկութեան դէմ չարացած ու դառնացած մի հոգի:

Սկզբում շատ բան մեր այսօրուայ իմացածից տարբեր է եղել:

Սուրբ Գիրքը վկայում է, թէ Աստուած ստեղծեց Ադամին իր պատ-
կերի համաձայն: Ապա, անմիջապէս, աւելացնում է՝ նրանց որպէս տղա-
մարդ եւ որպէս կին ստեղծեց: Այստեղ նրանց դերանունը վերաբերում է
առաջնաստեղծ առաջին գոյգին՝ Ադամին եւ իր կնոջը: Իսկ արարչա-
գործութեան մի այլ պատում էլ հաղորդում է Ադամի կողից իր կնոջ՝
Եւայի ձեւաւորման մասին:

Սակայն աւանդապատումները, ընդհանրապէս, կանգ են առել վե-
րոյիչեալ առաջին արտայայտութեան վրայ, որի համաձայն Աստուած
ժամանակային առումով միասնաբար է ստեղծել տղամարդուն եւ կնոջը:
Այսպիսով, իրար հետ միեւնոյն ժամանակ ստեղծուածները եղել են իրար
համահաւասար եւ համապատիւ: Եւան դեռ գոյութիւն չուներ:

Ըստ հազարաւոր տարիների հնութիւն ունեցող գրոյցների՝ Լիլիթ է կոչուել Ադամի հետ միաժամանակ ստեղծուած այդ կինը: Հիմնուելով այդ գրոյցների վրայ՝ շարադրուել են Լիլիթեան պատումների գրականացուած տարբերակներ, որոնցից մէկն է մերը, որն իր կառուցուածքով ու կետապնդած նպատակով, թէեւ ըստ բաւականին զատորոշուած է միւսներից, բայց իր գրական արժէքով, իհարկէ, երբեք չի կարող համեմատուել այն տարբերակի հետ, որ ժամանակին իր անզուգական տաղանդով ու գերհմայիչ ոճով մշակել է մեծ վարպետ Աւետիք Իսահակեանը:

Համաձայն մեր ունեցած տեղեկութիւնների՝ Լիլիթը չքնադագեղ մի արարած էր: Նրա հեղաճկուն մարմնում ամփոփուել էին տիեզերքում գոյութիւն ունեցող զգլխիչ բոլոր հրապոյրները, ըզձալի բոլոր քնքշութիւններն ու սրտագորով թարմութիւնները: Երկար ու ոսկեթոյր վարսերը հասնում էին մինչեւ այեծածան կոնքերը: Աչքերը լուսափայլ էին, ոչ թէ անսանձ կրքի հրայրքներով բոցավառ, այլ ջերմահաղորդ ու կենսատու զգացումներով ճոխացած: Դէմքին դիւթիչ ժպիտն անպակաս էր, իսկ վարդակարմիր շրթունքներից էլ մեղրածորան խօսքերի անսպառ աղբիւրն էր բխում:

Սրբութիւն սրբոց Արարչի անարատ սրտով, առաջին անգամ լինելով, մի տարօրինակ սարսուռ անցաւ՝ ի տես Լիլիթի անսահման գեղեցկութեան, երեսն անմիջապէս շրջեց նրանից՝ թողնելով, որ նա Ադամի հետ ազատօրէն վայելի դրախտային երանական պայմաններում դրախտային սիրոյ գրգանքները:

Ադամն ու Լիլիթը շրջում էին դրախտով մէկ: Երջանիկ էին, անհոգ ու պարզամիտ: Խաղում էին անբան կենդանիների հետ, վազում խայտաբէտ թիթեռների ու հաւքերի ետեւից, երփներանգ ծաղիկներից փնջեր էին կազմում, հանգստանում սաղարթախիտ ու վեհալաց ծառերի ստուերներում, դալարագուլարթ մարգերի գունազարդ կրծքին կամ էլ իրենց պատրաստած խաղողի որթերով բաղեղուած տաղաւարներում: Բայց այդ բոլոր սքանչելիքների մէջ նրանք իրենց համար որեւէ մէկին չգտան իբրեւ խօսակից, դրա համար էլ առաւել սիրով փարուեցին միմեանց:

Մի անգամ, երբ անցնում էին բերեղափայլ մի լճի մօտով, տեսան իրենց սեփական ցոլքերը անապական ջրերի վրայ: Մի պահ զարմացած՝ աջ ու ձախ շարժուեցին, քարեր շարտեցին դրանց ուղղութեամբ եւ վերջում հասկացան, որ դրանք իրենց սեփական պատկերներն են: Սկսեցին լիաթոք ու կենսախինդ ծիծաղել իրենց միամտութեան վրայ: Նրանցից իւրաքանչիւրը հմայուել էր իր սեփական գեղեցկութեամբ՝ առանց թերագնահատելու միւսի ունեցածը:

Դրախտի սահմաններից դուրս գոյութիւն ունէին այլ աշխարհներ, որոնք թէեւ նոյն Աստուծո կողմից էին ստեղծուել, սակայն նա դեռեւս այնտեղ չէր դրոշմել իր ոտնահետքերը:

Դրախտից այն կողմ գիշերային լուսատուները հուրհրատին էին

տալիս: Միառժամանակ յետոյ հորիզոնները հրդեհեցում էին, եւ արեգակի վարսագեղ շողերը հետզհետէ տիրապետող էին դառնում, այնուհետեւ՝ նորից նահանջում, իջնում էր աղջամուղջը, իսկ նրան էլ յաջորդում էր համայնակուլ խաւարը, որը դառնում էր սահմանագիծ դրախտի եւ հանդիպակաց տարածութիւնների միջեւ:

Ադամն ու Լիլիթը զարմանում էին, թէ ինչպէս դրախտից դուրս երբեմն խաւար էր, եւ երբեմն՝ լոյս կամ մթնշաղ: Նրանք դեռեւս չգիտէին, որ այնտեղ, դրսում, լոյսն ու խաւարը, մահն ու կեանքը, սէրն ու ատելութիւնը, երջանկութիւնն ու թախիծը իրար դուռ-դուկից են, քանզի դէպի այդ կողմերն էր շարժուել ապստամբ հրեշտակների չարացած գունդը:

Նրանք մօտենում էին դրախտի ցանկապատին եւ անդոհալից զգացումներով դիտում հեռում ուրուագծուող անորոշ հորիզոնները, անծայրածիր տարածութիւնները, վիթխարի վիհերի գալարապտոյտ խորութիւնները: Ի՞նչ լաւ է, որ իրենք դրախտում են, քանզի դրսի անհուն ու անծանօթ աշխարհները սարսափով էին լցնում նրանց բարի սրտերը:

Այդ արտաքին անծանօթ աշխարհների միակ բանը, որ հրապուրում էր իրենց, բռնկուող արշալոյսներն էին ու անհետացող վերջալոյսի ոսկեծուփ շողերը: Նրանք յաճախ ձեռք-ձեռքի տուած ըմբռնւնում էին այդ հրասքանչ տեսարանները:

Պատահեց այնպէս, որ մի անգամ նրանք սովորականից աւելի երկար մնացին դիտելու անհետացող լոյսի վերջին ցուրքը: Այնուհետեւ նրանց դիմաց, խաւարային անջրպետում, հետզհետէ սկսեցին պսպղալ աստղերը, յայտնուեց դալուկ լուսինը, ասուպներ ուստոստեցին այդ աստղազարդ մարգագեանի փառաւոր դէմքին: Թւում էր, թէ այնտեղ ցնծալից տօնակատարութիւն է, բայց ի՞նչ տօնակատարութիւն, երբ այդ բոլորի մէջ մարդ կամ մարդանման արարածներ չէին նշմարուում:

— Գնա՛նք, Լիլիթ, — ասաց Ադամը: — Գնա՛նք այստեղից, տեսարանը շատ հմայիչ է, բայց նրանում ինչ-որ տարօրինակ բան կայ: Մէջս մի անբացատրելի խռովք կայ:

Դա տրտմաթախիծ մի զգացում էր, որի ինչ լինելը մինչայդ բոլորովին անծանօթ էր Ադամին:

Նրանք բռնեցին վերադարձի ճամբան դէպի իրենց բաղեղահիւս տաղաւարները: Բայց այս անգամ Լիլիթը մտահոգ էր, յաճախ ետ-ետ էր դառնում նայելու երկնքի աստղերին, ասես մի թափնակալի բան կորցրած լինէր այնտեղ: Նրա կանացի խորաթափանց հայեացքից չէր վրիպել ինչ-որ մարդանման մի արարած, որն անցնում էր Միր Կաթինի հրեղէն ճամփով: Ինքը, սակայն, այդ մասին ոչինչ չէր ասաց Ադամին, միայն թէ հետաքրքրութիւնից մղուած հարցրեց նրան.

— Ադամ, սիրելիս, չե՞ս կարծում, որ այդ միւս աշխարհներում կեանքն առաւել հետաքրքրական լինի, քան այստեղ:

— Այդ ի՞նչ ես ասում, Լիլիթ, մենք պէտք է գոհանանք մեր աշ-

խարհով, ի վերջոյ Տիրոջ կամքն է, որ մենք այստեղ մնանք ու չմօտե-
նանք արգելուած բաների, այլապէս կը պատուհասուենք:

Աղամի պատասխանը ամենեւին չգոհացրեց Լիլիթի կանացի հե-
տաքրքրութիւնը, որն այնուհետեւ նախընտրում էր դիտել միւս աչ-
խարհների աստեղագագարդ երկիրքներն ու վտիտ լուսնի աղօտ լուսաւո-
րութիւնը, քան՝ արեւաշող արշալոյսները: Գիշերուան մթուօթեան մէջ
նա սկսել էր նշմարել իր անձով հմայուած մի գոյգ հրավառ աչքեր՝ հեշ-
տագրգիւռ տենչանքներով պոռթկացող:

Հպարտացաւ Լիլիթն իր սրտում, կորցրեց հոգու անդորը, մթագ-
նեց առողջ դատողութիւնը: Ոտքերը դրախտի օրհնաբոյր հողին
հպուած, միտքը հեռուներն էր սաւառնում, դէպի խորախորհուրդ հորի-
զոնները աստղակամար երկիրքների, ուր ինչ-որ մէկը սպասում էր
իրեն: Այնուհետեւ նա սկսեց արհամարհանքով նայել Աղամին եւ նրան
արժանի չհամարել իր ունեցած անթառամ գեղեցկութեանը:

Աղամը լուռութեամբ եւ անսահման համբերութեամբ էր տանում Լի-
լիթի տարաբնոյթ քմայքները: Նրա նկատմամբ իր տածած անկեղծ սէրն
ու հիացմունքը ներողամտութեան վեհ զգացումներով էին համակել իր
պատուական սիրտը:

Պատահեց այնպէս, որ մի անգամ Լիլիթը համոզեց Աղամին գէթ
այդ գիշեր իրեն չընկերանալ, այսպէս պատճառաբանելով.

— Դու մնա՛ այստեղ: Ես գնամ մի քիչ գործ անեմ. ուզում եմ
միայնակ դիտել վերջալոյսը եւ նրանից ներշնչուելով՝ մի գեղեցիկ երգ
հիւսել քեզ համար, որպէսզի երգելով յայտնեմ քեզ իմ անսահման սէրը:

Այս խօսքերը անհուն հրճուանքով ու երանութեամբ լցրին Աղամի
ողջ էութիւնը, եւ նա ուրախութիւնից սկսեց ոգեւորուած պարել:

Լիլիթը խանդավառ ու խելակորոյս մոլուցքով վազեց դէպի այն
ժայռերը, որտեղից այն կողմ տարածւում էին խորախորհուրդ աշխարհ-
ները, որոնց խորքից ինչ-որ մէկը փորձում էր մօտենալ իրեն: Հետեւա-
բար, նորութիւններ իմանալու եւ նոր սէր ճանաչելու կանացի չմարտող
տենչանքն իր մէջ անարժէք էին դարձնում Աղամի գուրգուրանքներն
ու դրախտի կուսական գեղեցկութիւնները: Այդ պահին նրան ամենեւին
հիացում չէր պատճառում մայրամուտի նագելածնեմ շողերի հրաշագեղ
տեսարանը: Նա անհամբեր սպասում էր երկնակամարում գիշերային
աստեղաճաճանչ ծածկոյթի փուռելուն:

Դրախտից այն կողմ արդէն գիշեր էր: Լիլիթն անձկութեամբ նա-
յում էր երկնքի այն մասին, որտեղեց մի խորհրդաւոր անձ հետապնդել
էր իրեն ու պիղծ տենչերով հրդեհել իր հոգին: Մէկէն լուսնի երկհոտ շո-
ղերի տակ սկսեց ուրուագծուել պատկերը սեւաթեւ մի էակի, որը սլա-
նում էր դէպի դրախտի մատոյցները:

— Ո՞վ ես դու,— գոչեց Լիլիթն իր անզուսպ խռովքի մէջ: — Ի՞նչ
ես ուզում ինձնից, ինչո՞ւ ես հետեւում ինձ:

— Լիլիթ,— ասաց նա բոլորովին հանգիստ ու անվրդով,— ես Սամայէլն եմ, որ քեզանից շատ առաջ եմ գոյացել: Տեսել եմ քո եւ Ադամի ստեղծուելը, հետեւել եմ ձեր քայլերին, հիացել եմ քո արտակարգ գեղեցկութեամբ, որին երբեք արժանի չէ կոչտ ու կոպիտ Ադամը: Ե՛կ ինձ մօտ, դո՛ւ կը լինես իմ նուիրական սէրը, իմ սերնդի անպարտելի թագուհին: Այնպէս կ'անեմ, որ նոյնիսկ Ադամի ժառանգները քեզ պաշտեն իբրեւ աստուածուհի:

— Դո՛ւ արի այտեղ,— արձագանքեց Լիլիթը,— արի՛ ինձ մօտ եւ զնանք թաքնուենք բնութեան գրկում, վայելենք կեանքը միասին: Տեսնում եմ, որ թեւեր էլ ունես եւ կարող ես թռչել ինձ մօտ:

— Ո՛չ, Լիլիթ, Աստուած ինձ վտարել է դրախտից, արգելել է մի անգամ էլ այդտեղ ոտք դնել: Նա դէմ է իմ երջանկութեանը: Բայց հիմա, դրախտից դուրս, այս վայրերում ե՛ս եմ իշխում, եւ նա չի խառնուում իմ գործին: Իսկ դո՛ւ, Լիլիթ, հնարաւորութիւն ունես անցնել այս կողմ եւ միանալ ինձ:

Լիլիթն անմիջապէս յիշեց, որ Տէրն իրեն ստեղծելիս՝ յայտնել էր իրեն նաեւ իր ամենասուրբ եւ ամենազօր անունը, որպէսզի դրա միջնորդութեամբ ինքը կարողանար հրեշտակի թեւեր ձեռք բերել ու թռչել դէպի անհունները, երբ աւարտուած զգար իր առաքելութիւնը դրախտում:

Սամայէլի գիւթիչ խօսքերն ու խոստումները ունկնդրելուց յետոյ, նոր աշխարհներ, նոր սէր եւ նորութիւններ տեսնելու անյազ մոլուցքից դրդուած՝ Լիլիթը կանչեց Աստծոյ հրաշագործ անունը: Իսկոյնեւեթ օծտուեց հրեշտակի թեւերով ու սլացաւ Սամայէլի մօտ:

Ադամը գուր տեղը սպասեց Լիլիթի վերադարձին: Ամէն տեղ փնտոեց նրան ու չգտաւ: Մնաց մենակ ու անմխիթար, կեանքից ձանձրացած ու դրախտից հրասթափուած:

Աստուած տեսաւ Ադամի վիշտը: Ուղարկեց Լիլիթի մօտ իր գլխաւոր երեք հրեշտակներին, որպէսզի համոզեն նրան վերադառնալ Ադամի մօտ: Բայց Լիլիթը մնաց անդրդուելի: Նա ցասումով պատասխանեց հրեշտակների բարեխորհուրդ հրաւերին՝ ասելով.

— Ի՞նչ էք ուզում ինձնից, թողէ՛ք-գնացէ՛ք այտեղից: Ես սիրում եմ Սամայէլին, որն իմ արժէքը շատ աւելի լաւ գիտէ, քան՝ Ադամը: Ասացէ՛ք ձեզ ուղարկողին, որ ես արդէն կենակցել եմ ձեր խոյանանի՝ Սամայէլի հետ ու շատ գոհ եմ նրանից: Դո՛ւք, որ մաքրամաքուր էք համարուում, ի՞նչ գործ ունէք ինձ նման արատաւորուած մէկի հետ...:

Հրեշտակները լսեցին Լիլիթի գիւլային քրքիջը, հասկացան, որ նա ամբողջութեամբ յանձնել է իրեն դեւերի արքային, եւ նրա համար այլեւս գոյութիւն չունէր յետ դարձի ճանապարհ:

Ի վերջոյ Ադամն իմացաւ իրականութիւնը: Նրա վիշտը կրկնապատկուեց, խորապէս վիրաւորուած զգաց իրեն Լիլիթի ցուցաբերած անհաւատարիմ վարմունքից, բայց միւս կողմից էլ իր հոգու խորքում նրա

հանդէպ տածած անսպառ սէրը երբեք ատելութեան չվերածուեց, քանզի այդ անարատ սէրը աւելի ծանր էր կշռում, քան Լիլիթի մեղանչումը:

Այնուհետեւ, պատմութիւնը մեզ ծանօթ է. Տէրն իր գուրգուրոտ խնամքը երբեք չզլացաւ Ադամին: Խոր թմրութիւն բերեց նրա վրայ եւ նրա կողոսկորից ստեղծեց մի նոր կին՝ Եւա անունով, որը պիտի լինէր իսկական կողակից ու մխիթարանք իր ամուսնուն:

Ադամը, սակայն, չկարողացաւ մտահան անել Լիլիթին, թէեւ սիրում էր Եւային, գնահատում նրա հաւատարմութիւնն ու հնազանդութիւնը, բայց առաջին սիրոյ անմար կրակը միշտ անթեղուած էր իր կրծքի տակ, եւ ինչպէս վկայում են՝ «Եւա» էին հնչում նրա շրթները, սակայն «Լիլիթ» էր արձագանքում նրա հոգին:

Չարացած, դիւատիրտ եւ դիւալլուկ Լիլիթը փորձեց խորտակել Ադամի ու Եւայի երջանկութիւնը՝ չհանդուրժելով տեսնել նրանց դրախտային վայելքների մէջ: Սամայէլը խորհուրդ տուեց նրան վերադառնալ դրախտ եւ իր դիւթիչ խաբկանքներով մոլորեցնել նախ Եւային, որից յետոյ հեշտ կը լինէր կործանել Ադամին:

Լիլիթը գիտէր դրախտի ճամբան: Վերադարձաւ այնտեղ, դադառագողի հանդիպեց Եւային ու կարողացաւ մոլորութեան մէջ գցել նրան, որն իր հերթին պատճառ դարձաւ իր ամուսնու մեղանչումին:

Գիրքն ասում է, թէ Աստուած դրախտից վտարեց Ադամին ու Եւային: Նրանք ընկան խոպան երկրի վրայ, ուր տառապանքով ու աննկարագրելի մաքառումներով սկսեցին վաստակել իրենց հացն ու գոյատեւել: Տիրոջ հրամանով թէեւ նրանք աճեցին ու բազմացան, սակայն պատուհասուեցին նաեւ մահուան դառն հարուածով: Այդուհանդերձ կեանքը շարունակուեց, եւ աստուածապաշտ մարդկանց մի բացառիկ առիթ տրուեց դրախտ վերադառնալու:

Իսկ Սամայէլն իսկապէս կատարեց իր խոստումը. Լիլիթը միառժամանակ դարձաւ ամբարիշտ Բաբելոնի աստուածուհին՝ Լիլիթու անունով: Պոռնիկները պաշտեցին նրան՝ իբրեւ աղբիւր իրենց պիղծ ներշնչանքների, եւ դեռ շատ-շատերը շարունակում են պաշտել նրան:

Լիլիթը ծնունդ տուեց բազմաթիւ լիլիմների, որոնք ապականութեամբ լցրին աշխարհը: Դեռ այդքանը կարծես թէ բաւական չէր. նա սկսեց սպառնալ նաեւ Ադամի սերնդի նորածիններին՝ դեռ օրօրոցում եղած ժամանակ, նախքան իրենց ութօրեան բոլորելը: Շատ երեխաներ զոհ գնացին նրա անողոք զայրոյթին ու շարունակում են զոհ գնալ:

Աստուած, սակայն, բարեպաշտ մարդկանց օգնութեան առաքեց իր գլխաւոր հրեշտակներին: Եւ այն ծնողները, որ դիմում են այդ պահպան հրեշտակներին կամ փորագրում են նրանց անունները իրենց նորածինների օրօրոցներին՝ Լիլիթը չի համարձակուում մօտենալ նրանց, քանզի Տէրն ասել էր նրան, թէ բարի հրեշտակների պահպանութիւնը վայելող որեւէ անձի եթէ փորձ անի մօտենալ՝ կ'ոչնչացնի լիլիմների ողջ

սերունդը: Այս դէպքում ալիւս անգոր են դառնում Լիլիթի հնարամտութիւնն ու չարացած կամքը: Այսուամենայնիւ ոմանք էլ պաշտպանուելու համար Լիլիթից, յատկապէս նրա ձախ աչքի դիւային գորութիւնից, հնարել են կապոյտ ուլունքէ յուռութքներ, նուսխաներ եւ խամսաներ (չրջուած ձեռք, որի ափի կենտրոնում գծուած է մի աչք), որոնք դեռ օգտագործուած են շատերի կողմից:

Գոյութիւն ունի նաեւ մի այլ սարսափելի պատիժ Լիլիթի համար. նա չի կարող նայել իր պատկերին կամ ցոլքին: Առաջին անգամ նա դրախտային լճում էր տեսել իր պատկերն ու սքանչացել իր արտակարգ գեղեցկութեամբ, բայց Ադամին՝ իր օրինաւոր ամուսնուն, լքելուց ու դաւաճանելուց յետոյ, Կարմիր Ծովի ջրերում նա տեսաւ իր ցոլքն ու սարսափեց ինքն իրենից. փոխուել էր հրէշի, դարձել գազրատեսիլ մի արարած: Նա անմիջապէս փակեց իր արիւնաբիթ աչքերն ու խելագարի նման դցեց իրեն ծովի մէջ: Սամայէլի ձեռքը ազատեց նրան: Բայց դա ազատութիւն չէր, այլ յաւիտենական տանջանք ու անէծք:

ՅԱԿՈՒ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ

ԿՐՆԱՄՍ ԸՍԵԼ. «ԵՏԻՍ ԳՆԱ, ՍԱՏԱՆԱՅ»

Նոր Ուխտի ժողովուրդին համար եթէ Տասնաբանեայ մը տալ ուզեր Աստուած, հաւանաբար պէտք պիտի ըլլար կրկնապատկել կամ եռապատկել անոր թիւը: Այն պարզ համոզումով, որ հին Օրէնքը Քրիստոսի անձով մեկնաբանուած է Նոր Կտակարանին մէջ: Առհասարակ, երբ օրէնքի մը խտացած յօդուածները բացատրուին, կամ ընդլայնուին, նոր յօդուածներ կ'առաջացնեն եւ երբեմն կը քառապատկուի նախկին յօդուածներուն թիւը ու կը ճոխանայ տուեալ կանոնագիրը:

Նոր Կտակարանի ամենէն շատ կարգացուած հատուածներէն մէկն է Յիսուսի փորձութեան օրերու դրուագը անապատին մէջ (Հմմտ. Մտ 1-11): Իր թատերական ոճին պատճառով, նոյնիսկ մանուկներու ամենէն շատ սիրած հատուածն է այս, որուն մէջ անակնկալ ներկայութիւնը կայ Սատանային, իր կատարած հետաքրքրական ու մարդուն համար հաճելի թուացող առաջարկութիւններով ու թելադրութիւններով: Այնտեղ արձանագրուած են նաեւ Յիսուսի տուած իմաստալից պատասխանները, զոր մանուկներ յաղթական շեշտով մը կ'ընթերցեն ամենօրեայ վարժարաններուն եւ Կիրակնօրեայ դպրոցներուն մէջ:

Առհասարակ մարդիկ կը նախապատրաստուին, երբ կարելոր աշխատանքի մը պիտի ձեռնարկեն: Իրենք զիրենք մտամոփոփման կ'ենթարկեն, կը մտածեն իրենց ըսելիքին կամ ընելիքին մասին: Ոմանք կ'աղօթեն եւ Աստուծոյ ուղղութիւնը կը հայցեն: Ուրիշներ այլոց խորհուրդին կը դիմեն եւ անոնց կարծիքը կ'առնեն: Կան ոմանք, որոնք ներքին ինքնավստահութեամբ կը նետուին իրենց ծրագրի իրագործման: Բոլոր պարագաներուն ալ սակայն, կայ վտանգը փորձելուն եւ այդ պատճառաւ ձախողութեան մատնուելուն:

Յիսուսի փորձութեան ընթացքին նշուած փորձութիւնները Փորձիչին կողմէ՝ երեքն են, եւ բոլորն ալ յաճախակիօրէն կը հանդիպին մարդ էակին, իր կեանքի ընթացքին:

Անոնցմէ առաջինը «հացի խնդիր»ն է, որ իր մէջ կը ներառնէ մարդուն առօրեայ աշխատանքը ի խնդիր ապրուստի: Եւ գիտենք, որ փորձութիւններ չեն պակսիր այս մարդին մէջ, երբ անթութեան հետեւանքով մարդիկ կրնան դիմել աւազակութեան, մարդասպանութեան կամ անձնասպանութեան: Յիսուսի Աստուածութիւնը ճանչնալով, Սատանան կ'առաջարկէ. «Ըսէ՛ որ այս քարերը հաց դառնան» (Մտ 4.3.): Ուրիշին ունեցած «հաց»ը քար է քեզի համար, որուն յափշտակութեամբ տիրանալը, պիտի չկշտացնէ սոված փորդ: Յիսուսի տուած պատասխանը երեքը ալ շփոթեցուցիչ հանգամանք չունի, ինչպէս կը կարծուի յաճախ եւ սրամտութեամբ կը գործածուի ոմանց կողմէ: «Մարդ միայն

հացով չ'ապրիր, այլ Աստուծոյ բոլոր խօսքերով» (Ղկ 4.4.): Բ. Օրինաց գիրքէն կատարելով իր մէջբերումը, Յիսուս կը վկայակոչէ եբրայեցիներու անօթութիւնը անապատին մէջ, Եգիպտոսէ ելլելէ ետք: Բ. Օրինաց գիրքին հեղինակը Աստուծոյ խոստումները յայտնելով, կը վերլիչեցնէ ժողովուրդին, թէ ինչպէս Աստուած գիրենք մանանայով կերակրեց անապատին մէջ: Հետեւաբար յաջողութիւն գտնելու պայման իբրեւ կը դնէ Աստուծոյ կամքին հնազանդութիւնը (հմմտ. Բ. օր. 8.3.): Եւ անիկա չէ՞ միթէ, որ նոյնիսկ գործի ձախորդութեանդ միջոցին կը զսպէ ուրիշներու վնաս հասցնելով «կշտանալուդ» մարդկային փորձութիւնները:

Նշուած երկրորդ փորձութիւնը այն է, որ Սատանան Յիսուսը առաջնորդելով Երուսաղէմ քաղաքը, գայն կը հանէ Տաճարի բարձր աշտարակներէն մէկու վրայ եւ կ'առաջարկէ վար նետուիլ, յիշեցնելով Անոր Սաղմոսի այն տողերը, ուր գրուած է. «Աստուած իր հրեշտակներուն պիտի պատուիրէ քեզի համար, եւ քեզ իրենց ձեռքերուն վրայ պիտի վերցնեն, որպէսզի ոտքդ քարի չզարնուի» (Սղ 91.11.):

Կեանքի մէջ առհասարակ մարդ իր յաջողութեանց թեւերով կը թռչի եւ երբեմն այնքան ինքնավստահութեամբ, որ ոչ միայն կը մոռնայ, այլեւ կ'ուրանայ այդ բոլորին տուիչ պատճառը՝ Աստուած: Չեն պակսիր անձեր, որոնք ըսեն. «Ինչ ալ ըլլան պարագաները՝ պիտի ձեռնարկեմ գործիս»: Մարդկային ինքնավստահութեամբ, Աստուածային կամքը իրենց գործին հաճեցնել ուզող ամբարտաւաններ են անոնք պարզապէս, որոնցմէ շատե՛ր մոխրի վրայ նստած են գլխիկոր: Ահա այսպիսիներու համար է, որ Յիսուս օրինակ իբրեւ, Սատանային կը պատասխանէ, ըսելով. «Դարձեալ, Օրէնքի գիրքին մէջ գրուած է՝ քու Տէր Աստուածդ չփորձես» (Մտ 4.7.): Իսկ ուրիշներ, նոյնիսկ աննշան աշխատանքէ մը առաջ, կամ տրուող սովորական ժամադրութենէն մը ետք, խորունկ հաւատքով անընդհատ կերպով կը կրկնեն. «Եթէ Աստուած ուզէ»: Շունչդ պիտի չպակսի այս կարճ ու միանուագ նախադասութիւնը արտասանելով, որ ոչ միայն հնազանդութիւնդ կ'արտայայտէ Աստուծոյ կամքին, այլ մանաւանդ Անոր զօրութեան ապաւինելու առաքինութիւնը կ'ուսուցանէ քեզի: Ինչ փոյթ, եթէ ուրիշներ ծիծաղին եւ ինքնավստահութեան պակաս համարեն այդ, երբ դուն ատով քու ամբողջական վստահութիւնը Աստուծո՛յ վրայ կը դնես:

Երրորդ ու վերջին փորձութիւնը այն է, որ Սատանան Յիսուսը կը տանի բարձր լերան մը կատարը եւ այնտեղէն ցոյց կուտայ աշխարհի բոլոր թագաւորութիւնները եւ անոնց փառքը, ու խոստանալով այդ բոլորը իրեն տալ, կ'առաջարկէ երկրպագելով պաշտել զինք (հմմտ. Մտ 4.8.):

Անիմաստ տեղը չէ ըսուած թէ՛ «Փառքը կը չլացնէ՛ մարդը»: Վստահ ենք, որ կ'արտօսենք, որ մենք աւելի՛ն պնդենք, ըսելով, թէ՛ «Փառքը կը կուրցնէ՛ մարդը»: Այդ փառքը չէ՞ միթէ, որ նոր աստուածներու ծնունդ իբրեւ կը յայտնուի մարդուն կեանքին մէջ, երբ սեփական

փառքի հետ նոյնացող նիւթեղէն աստուածներու երկրպագու կը դառնայ ան: Եւ Փառքին պատճառած կուրուլթիւնը, մէ՛կ պատկեր միայն չի տեսներ՝ Աստուծոյ պատկերը: Փառքին կոյր աչքը, ո՛չ միայն պատահական այլ փառքեր կը տեսնէ, այլ նաեւ մեծ ճիգով մը կ'որոնէ զանոնք, աւելի բարձր փառքի հասնելու տենչանքով:

Յիսուսի տուած պատասխանը դիւրին թուացող, սակայն դժուար պատասխան մըն է, ուղղուած փառքի վաշխառուին. «Ետի՛ս գնա, Սատանա՛յ, որովհետեւ օրէնքի գիրքին մէջ գրուած է՝ քու Տէր Աստուածդ պէտք է պաշտես եւ միայն անո՛ր ծառայես» (Մտ 4.10.): Աւետարանիչը կ'ըսէ, որ «Այն ատեն Սատանան ձգեց զինք ու հեռացաւ, եւ ահա հրեշտակները մօտեցան եւ կը ծառայէին Յիսուսի» (Մտ 4.11.):

Կրնա՞ս Յիսուսի տուած պատասխանը տալ խնամքով սնուցած փառքերուդ, որոնք Սատանայի կերպարին մէջ պիտի հեռացնեն քեզ Աստուծմէ, որուն ցուցաբերած խոնարհութեանդ ի վարձատրութիւն կը ստանաս զանոնք յաճախ:

Գրիգոր Ծ. Վրդ. Զիֆթեան

«ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՉՈՀԵՐՈՒ ՍՐԲԱԴԱՍՄԱՆ ՀԱՐՑԸ»

Գոկտ. Աբէլ Քինյ. Մանուկեան, Ժընև, 2013, 88 էջ, նկարագարդ:

Գոկտ. Աբէլ Քինյ. Մանուկեանի հեղինակութեամբ լոյս տեսած է պիտանի երկասիրութիւն մը, որ Մեծ Եղեռնի զոհերու հարիւրամեակին ընդառաջ կ'արծարծէ անոնց Սրբադատումին առնչուող շարք մը հարցեր:

1915ին, Թուրքիոյ պետութեան կողմէ կազմակերպուած բնիկ հայ ժողովուրդի ցեղասպանութեան զոհերու Սրբազործումը քննարկելի նիւթերէն մին էր Սեպտ. 24-27, 2013ին, Ս. էջմիածինի մէջ կայացած Եպիսկոպոսական ժողովին: Հարցի քննութեան աւարտին թելադրուեցաւ.

«Որդեգրել Հայոց Յեղասպանութեան նահատակներու Սրբադատումի սկզբունքը, յանձնարարել Սրբադատման Յանձնախումբին՝ շարունակել նահատակներու անհատական եւ խմբային սրբադատման ուսումնասիրութիւնը Եպիսկոպոսաց յառաջիկայ ժողովներուն ներկայացնելու համար, յանձնարարել Սրբադատման կանոնակարգը եւ արարողակարգը»:

Կ. Պոլսոյ նախկին Պատրիարք հոգեւոյս Շնորհք Արք. Գալուստեան, 1977ին հրատարակած «Աստուածաշնչական Սուրբեր» հատորին մէջ անդրադարձած է անձերու Սրբադատման ընթացքին եւ ամփոփ բացատրութիւն տուած է՝ ի՞նչ է սրբութիւնը, ո՞վ է սուրբը, ի՞նչ է դատանիչը անձ մը սուրբ հռչակելու, ինչո՞ւ կը յիշատակենք ու կը յարգենք սուրբերու տօները, եւայլն:

Նշեալ խնդրին առնչութեամբ Եւսեբիոս եկեղեցական պատմիչէն (260-340) կը տեղեկանանք Իզմիրի առաջին Եպիսկոպոսներէն Պօղիկարպոսի նահատակութիւնը ու տօնական յարգութիւնը 155 թուականին: Պօղիկարպոս ի տես ժողովուրդին ողջ-ողջ հրկիզուեցաւ խարոյկի բոցերէն, որովհետեւ ան կառչած իր հաւատքին՝ չուրացաւ Քրիստոսը:

«Քրիստոնէական եկեղեցիին մէջ, կ'ըսէ Շնորհք Սրբազան, շատ բնականօրէն սկսան յարգուիլ եւ յիշուիլ անոնք, որ հալածանքներու ժամանակ իբրեւ քրիստոնէայ ձերբակալուած ու մահուան դատապարտուած էին, երբ մերժած էին իրենց եղած առաջարկը՝ ուրանալ Քրիստոս եւ դառնալ հին աստուածներուն: Սուրբերու տօնակատարութիւնը սկսաւ անոնց մարտիրոսական մահուան տարեդարձային յիշատակութեամբ» (անդ. էջ 26):

Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ յիշատակուած առաջին Սրբադատումի դէպքն ու տօնելի սուրբերը եղած են Պարսկական պատերազմի ընթացքին սպաննուած Վաչէ Մամիկոնեան հայոց սպարապետը եւ անոր զինակից բանակայինները:

Ըստ Փաւստոս Բիւզանդ պատմիչի վկայութեան, հայ նահատակ-

ներու յիշատակութեան տօնը հաստատած է Վրթանէս Ա. Պարթև Լայրապետը (333-341). ան «Եդ օրէնս ընդ աշխարհն... զնոսա առնել յիշատակն ամ յամէ», քանի անոնք բարեպաշտութեան նահատակ եղան, «յաղաքս աշխարհի եւ եկեղեցւոյ եւ աստուածագործ օրինացն... յիշել զսոսա ի ժամ պատարագին, յորժամ զանուանս սրբոցն կարգիցեն եւ ապա զկնի նոցա զնոցայն»:

Ապա, Սիմէոն Ա. Երեւանցի կաթողիկոսի (1763-1780) նախաձեռնութեամբ մեր Տօնացոյցին անցած վերջին սուրբերը եղած են Յովհաննէս Որոտնեցի (1315-1388) եւ Գրիգոր Տաթեւացի (1346-1410) եռամեծ վարդապետները:

Աբէլ Քահանային անսովոր թուած է, որ «ԺԵ դարու առաջին տասնամեակէն մինչեւ մեր օրերը անցած են աւելի քան 600 երկար տարիներ հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ՝ լեցուն նահատակութեանց ու քրիստոնէական հաւատքի վկայաբանութեանց պատմութիւններով. սակայն Հայ Եկեղեցին այնուհետեւ ոչ ոք սուրբ յայտարարած է, ոչ ոք սրբացուցած կամ ընդգրկած է իր ծիսական տօնացոյցին մէջ» (էջ 34-35):

Վրթանէս Փափագեան 25 Մարտ 1920 թուակիր նամակով դիմած է Գէորգ Ե. Սուրէնեանց Հայրապետին (1911-1930), «առաջարկելով Հայոց Տօնացոյցին մէջ ամբողջել Ապրիլ 11ը (հին տոմարով)՝ իբրեւ յիշատակ 760 հայ նահատակ մտաւորականների, որոնք ընկան Համաշխարհային Մեծ Պատերազմի օրերին՝ թրքական վայրագ սրից» (էջ 13):

Անցած 50 տարիներու տեւողութեան Յեղասպանութեան նահատակներու Սրբադասումի հարցը յուզած են Վազգէն Ա., Տանն Կիլիկիոյ Գարեգին Բ., Շնորհք Արք. Գալուստեան, Տիրան Արք. Ներսոյեան, Զարեհ Արք. Ազնաւորեան, Մեսրոպ Արք. Աշճեան եւ Աբէլ Քհնյ. Մանուկեան:

«Յեղասպանութենէն շուրջ դար մը ետք հիմա արդէն ժամանակը չէ՞, հարց կուտայ Տէր Աբէլ, որ հաւատքի, հայրենիքի եւ ազգային սրբութիւններուն համար իրենց կեանքը զոհաբերած մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներուն սգահանդէսը հոգեհանգստեան արարողութիւններու ծիրէն վեր բարձրացուի եւ ուղղակի պատարագի արարողական ոլորտին մէջ զնահատուի սուրբերու յիշատակութեան կարգով» (էջ 21):

Ո՞վ պիտի սրբադասէ Հայոց Յեղասպանութեան նահատակները հարցումին, հեղինակը կը պատասխանէ, օրինակ տալով Մալոյեան կաթողիկէ Արքեպիսկոպոսին Երանելի հռչակումը Յովհ. Պօղոս Բ. պապին կողմէ, ու համոզումով կը հաստատէ, որ «Հայ Եկեղեցիինն է սրբազան պարտականութիւնը՝ արդէն իսկ ընդհանրացած համոզումը եւ ամէնուն համբուրելի դարձած իրողութիւնը պաշտօնականացնելու եւ եկեղեցական կարգով սրբադասելու 1915 թուականի մեր բոլոր նահատակները» (էջ 23):

Այլեւայլ վարկածներ կան Ապրիլեան նահատակներու Սրբադասումը անհատակա՞ն թէ՛ հաւաքական կատարելու մասին: Օրինակի համար Տիրան Սրբազանի մտածողութեամբ՝ «Հաւաքական Սրբադասում մը պի-

տի հակասէր քրիստոնէական կրօնի վարդապետական սկզբունքներուն, նկատի ունենալով, որ մէկուկէս միլիոն զոհերու մէջ ստոյգ կային նաեւ այլակրօններ, անհաւատներ կամ նոյնիսկ մեղք գործած անհատներ, որոնք ո՛չ կարելի էր հաւաքական Սրբադասումի մը ամբողջին ներառել, եւ ոչ ալ այդ ընդհանուր թիւէն մէկ առ մէկ առանձնացնել» (էջ 43): Սակայն, նկատի ունենալու ենք, որ Հայ Եկեղեցին վաղուց հաւաքական Սրբադասում կատարած է Ոսկեանց, Սուքիասեանց, Հռիփսիմեանց, Գայրիանեանց, Թարգմանչաց, Ղեւոնդեանց, Վարդանանց, Քառասնից Մանկանց, եւայլն, հաւաքական նահատակներու պարագային:

Յիրաւի, Արժ. Աբէլ Քահանան կը շարունակէ անթերի հայերէնով, հաճելի ոճով ու խորիմաց հմտութեամբ ներկայացնել. Սրբադասումը Հայ Եկեղեցւոյ աւանդութեան մէջ, Բանավէճ մը Մեծ Եղեռնի նահատակները հաւաքաբար, իսկ Կոմիտաս Վարդապետը՝ անհատապէս սրբացնելու մասին, Տոմարական եւ Ծիսական հարցեր: Վերջապէս, Ապրիլեան նահատակներու լուսապսակ մտերմութեան մէջ խորհրդածութեամբ կ'եզրակացնէ.

«Հոգեհանգստեան արարողութիւններ կրկնելու փոխարէն, որքան հանգիստ եւ լուսաւոր պիտի ըլլային Ապրիլեան մեր նահատակներուն հոգիները, եթէ օր մը, թերեւս մօտ ապագային, Հայոց Յեղասպանութեան ոգեկոչման 100ամեակին առթիւ, Հայ Եկեղեցւոյ խորաններէն եւ ազգիս սրբազան բեմերէն տարուէ տարի 24 Ապրիլին հնչեր նուիրական Սրբոցն Կոմիտասայ Վարդապետին եւ աւելի քան մէկուկէս միլիոն նահատակացն ազգիս հայոց... յիշատակութիւնը» (էջ 80-81):

Հատորին սկզբնաւորութեան, Dr. Iso Baumer ֆրանսերէն լեզուով յառաջաբան մը ունի հետեւեալ վերնագիրով՝ Sainteté Individuelle et Collective dans l'Église à l'Occasion des Innombrables Martyrs Arméniens au debut du XXe Siècle.

Վայելուչ հրատարակութիւնը իրագործած է Պէյրութի Արագ Տպարանը, իսկ տպագրութեան ծախսերը հոգացած է Տոքթ. եւ Տիկին Միհրան եւ Արմիկ Երոմեան ամուլը:

Խորապէս գնահատելով դուկտ. Աբէլ Քահնյ. Մանուկեանի այս ուշագրաւ մենագրութիւնը, իրեն կը մաղթենք բեղուն գրիչ եւ այլ հետազօտութիւններու լոյս ընծայում:

Բարգէն Թօփեան

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԱՂՕԹՔ՝ ՆՈՐ ՏԱՐՈՒԱՅ ՍԵՄԻՆ

Թարգ. Աբել Բհնյ. Մանուկեանի

Տէ՛ր,

Դարձուր զիս Քու խաղաղութանդ գործիքը,
Որ սէր բերեմ հոն՝ ուր ատելութիւն կայ,
Որ հաշտութիւն բերեմ հոն՝ ուր վիրաւորանք կայ,
Որ միութիւն բերեմ հոն՝ ուր հակառակութիւն կայ,
Որ հաւատք բերեմ հոն՝ ուր կը տանջէ տարակոյսը,
Որ ճշմարտութիւն բերեմ հոն՝ ուր կ'իշխէ սխալը,
Որ յոյս բերեմ հոն՝ ուր կը սպառնայ յուսահատութիւնը,
Որ ուրախութիւն բերեմ հոն, ուր կը շատնայ տխրութիւնը,
Որ լոյս բերեմ հոն՝ ուր կը թագաւորէ խաւարը:

Տէ՛ր,

Օգնէ ինձի, որ չունենամ կարիքը ու չխնդրեմ

Միսիթարուիլ, այլ՝ միսիթարել,

Հասկցուիլ, այլ՝ հասկնալ,

Սիրուիլ, այլ՝ սիրել:

Որովհետեւ՝

Ով իր անձը կու տայ՝ գայն վերստին կը ստանայ,

Ով ինքզինք կը մոռնայ՝ գայն կը վերագտնէ,

Ով կը ներէ, անոր պիտի ներուի,

Ով կը մեռնի՝ պիտի ծնի յաւիտենական կեանքին համար.

Ամէն:

Մանօթ. Թարգմանիչէն.-

Այս ջերմեռանդ աղօթքը յօրինուած է Նորմանտիի մէջ՝ Ա. Աշխարհամարտի տարիներուն: Դժբախտաբար, պատմութիւնը աւանդած չէ բուն հեղինակին ինքնութիւնը: Ստոյգ է՝ ան եղած ըլլալու է անձ մը, որ ունեցած է միանգամայն հակառակ համոզում մը այդ ժամանակուայ պատերազմական ֆարոգչութեան, որով ոգեւորուած էր Եւրոպան՝ առանց նախատեսելու անոր կործանարար հետեւանքները: Աղօթքին ներշնչող ոգին սիրով ճմլած է շատերու սիրտը ու անոր շնորհած՝ լայն ժողովրդականութիւն: Առաջին անգամ հրատարակուած է 1912-ին՝ «*La Clochette*» ամսագրի, ապա 1916-ին «*L'Osservatore Romano*» թերթի էջերուն մէջ: Ֆրանցիսկեան վարդապետ մը նկատի ունենալով աղօթքին խաղաղարարութեան եւ եղբայրասիրութեան խօսուելու պատգամը, որ ամբողջապէս կը համապատասխանէր իր միաբանութեան գաղափարախօսութեան, իսկոյն տպագրած է գայն էջի մը մէջ, որուն վրայ գետեղած է իր միաբանութեան հիմնադիր՝ Ս. Ֆրանցիսկոս Ասիգացիին պատկերը: Սոյն փաստը պատճառ դարձած է, որ ատկայ աղօթքը, 1927-էն սկսեալ, վերագրուի Ս. Ֆրանցիսկոս Ասիգացիին, եւ միաժամանակ կոչուի՝ Ս. Ֆրանցիսկոսի աղօթք: Բոլոր պարագաներուն, աղօթքին բովանդակութիւնը ոչինչ կորսնցուցած է իր այժմեականու-

թենէն, քանի մեր շուրջըլորը կը տիրէ նոյն լարուած եւ քաղաքական վտանգաւոր կացութիւնը Մերձաւոր Արեւելի գրեթէ բոլոր երկիրներուն, Ափրիկէի եւ Կեդրոնական Ասիոյ տարբեր տարածաշրջաններուն մէջ:

Խաղաղութիւնը անգնահատելի բարիք մըն է, սակայն, դժբախտաբար, նոյն այս կենսական բարիքը, ըստ երեւոյթին, մարդ արարածը ի վիճակի չէ իր կեանքին համար մնայուն կերպով ապահովելու՝ առանց սրտաբուխ, անկեղծ եւ ջերմեռանդ աղօթքի, առանց Աստուծոյ անմիջական օգնութեան եւ կենսաբաշխ օրհնութեան: Ուստի, Ամանորի եւ Ս. Ծնունդի օրհնաբեր եւ տօնական օրերուն առթիւ, բարեկամներու եւ բոլոր ազնիւ մարդոց ուղղուած կոչս, թող ըլլայ ընդամէնը փոքրիկ կայծ մը մեզ շրջապատող համատարած խաւարին եւ գորշութեան մէջ: Եկէք, ամէնուս սրտէն բխած աղօթքի բոլոր փոքրիկ կայծերը իրարու միացնելով դարձնենք մութին մէջ վառող խոշոր հրդեհ մը՝ յոյսի, լոյսի, սիրոյ եւ բարութեան՝ պայծառ, անշէջ ու անսպառ աղբիւր մը՝ կարենալու համար հեռու վանել մեր մէջէն եւ մեր շրջապատէն մեր վրայ իշխող չարի ու խաւարի ուժերը:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- *Քրիստափոր Կարա-Մուրզա, Գրիգոր Փիտէճեան, Երեւան, 2013, լաթակազմ:*
- *Ձայնագրեալ Շարական Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Ե. Հատոր, Անթիլիաս, 2013, լաթակազմ:*
- *Տօնացոյց, Ա. և Բ. Հատոր, պատրաստեց՝ Սուրէն Արք. Գաթարոյեան, Անթիլիաս, 2013, լաթակազմ:*
- *Պատմութիւն Անթէպի Հայոց, Ա. և Բ. Հատոր, խմբագրեց՝ Գէորգ Ա. Սարաֆեան, Անթիլիաս, 2013, լաթակազմ:*